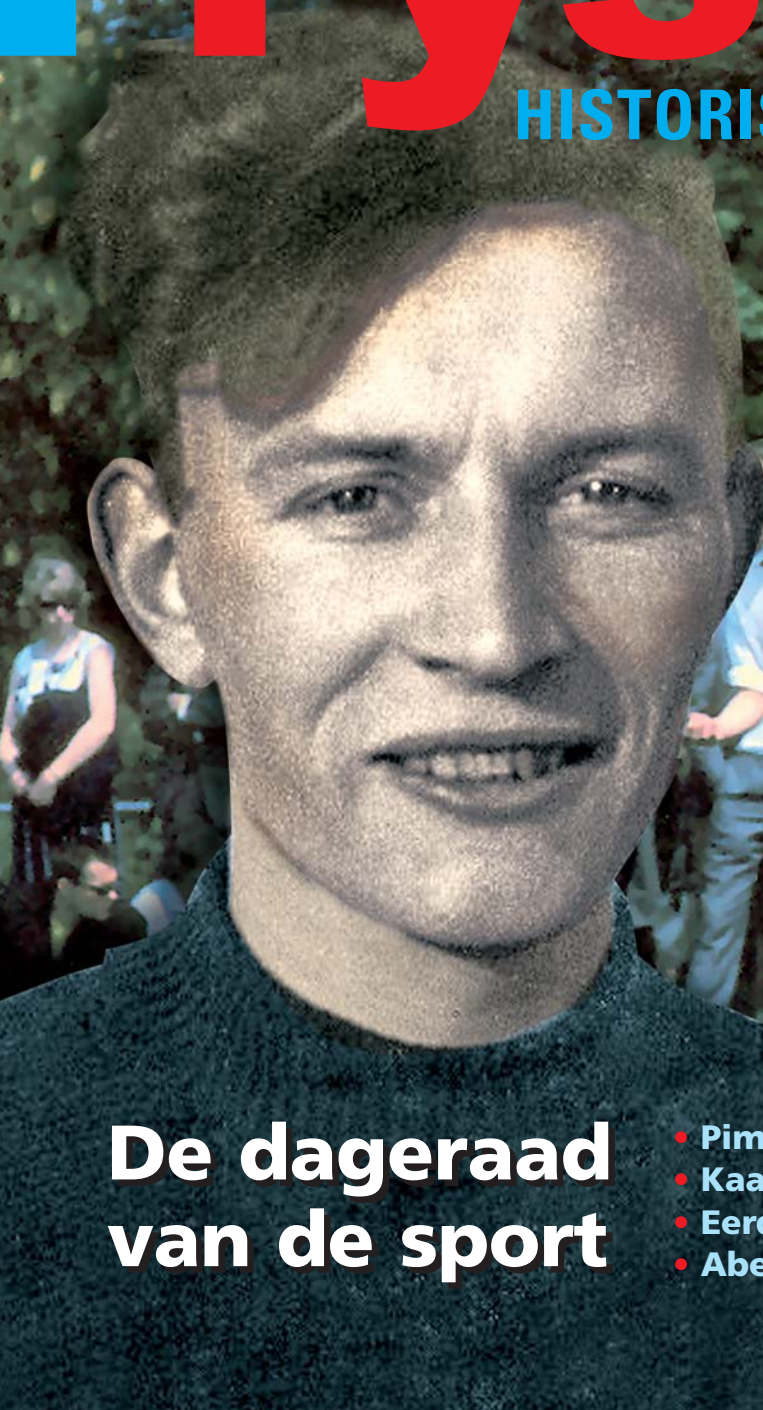

Fryslân

HISTORISCH TIJDSCHRIFT

18DE JAARGANG | NUMMER 4 | JULI 2012 | €4,95

De dageraad van de sport

- Pim Mulier
- Kaatsen
- Eerde Beulakker
- Abe Lenstra

Historisch tijdschrift Fryslân is een uitgave van het Koninklijk Fries Genootschap voor Geschiedenis en Cultuur/Koninklijk Frysk Genootskip foar Skiednis en Kultuer. www.friesgenootschap.nl
Fryslân verschijnt tweemaandelijks.

Hoofdreductie: Siebrand Krul. Eind- en beeldredactie: Marijke de Boer. Redactie: Jeanine Otten, Kerst Huisman, Meindert Seffinga, Doeke Sijens, Hans Koppen en Jan van Zijverden.

Redactieadres

Siebrand Krul, Breedpad 63, 8442 AC Heerenveen
www.historischtijdschriftfryslan.nl • www.vdpl.nl
Email: redactiefryslan@upcmail.nl

Uitgever

Van der Let & Partners Identity, Herenwal 137, Postbus 496,
8440 AL Heerenveen, tel.: 0513-654445, fax.: 0513-654761
e-mail: mail@vdpl.nl, internet: www.vdpl.nl

Vormgeving

Frank de Wit

Druk

Ten Brink, Postbus 41, 7940 AA Meppel

Advertenties

Van der Let & Partners, Tel. 0513-654445

Opgeve en vragen over abonnementen

Abonnementenland, Postbus 20, 1910 AA Uitgeest
Tel. 0900-ABOLAND of 0900-226 52 63, € 0,10 per minuut
Fax 0251-31 04 05
Site: www.bladenbox.nl voor abonneren of www.aboland.nl voor
adreswijzigingen en opzeggingen. Abonnementenland is ook bereik-
baar via Twitter. Stuur uw tweet naar: @Aboland_klanten.

Beëindigen abonnement:

Opzeggingen (uitsluitend schriftelijk) dienen 8 weken voor afloop
van de abonnementsperiode in ons bezit te zijn. Prijswijzigingen
voorbehouden.

Abonnement (6 nummers): € 29,95

Het abonnement kan op elk gewenst moment ingaan.
Abonnementen kunnen schriftelijk tot uiterlijk twee weken voor
beëindiging van het lopende abonnement worden opgezegd. Bij niet
tijdige opzegging wordt het abonnement automatisch verlengd.
Lidmaatschap Koninklijk Fries Genootschap (Historisch Tijdschrift
Fryslân plus Jaarboek De Vrije Fries plus ledenvoordelen) € 37,50

Illustraties

De uitgever heeft zijn uiterste best gedaan de rechten met betrek-
king tot de illustraties te regelen volgens de bepalingen van de
Auteurswet. Hij die desondanks meent zekere rechten te kunnen
doen gelden, wordt verzocht contact op te nemen met de uitgever.
Voor werken van beeldend kunstenaars aangesloten bij een CISAC-
organisatie is het auteursrecht geregeld met Pictoright te Amsterdam
C/o Pictoright Amsterdam 2011

© 2012 Koninklijk Fries Genootschap / Van der Let & Partners

Van kasteleins naar clubs

(Fries Scheepvaart Museum)

Laat je ogen dwalen over het televisieaanbod van een willekeurige dag deze zomer en het duizelt je van de sportuitzendingen. EK voetbal, Wimbledon, Tour de France en als overtreffende trap de Olympische Spelen. Dichter bij huis wordt veelvuldig verslag gedaan van kaatsen, skûtsjesilen, fierljeppen en een bonte verscheidenheid aan kleinere sporten. Anderhalve eeuw geleden was sport, zeker in Friesland, een klei-

ne bijzaak die soms snel kon uitgroeien tot een hoofdzaak. Sport werd gezien als een vorm van variëteit (passief), soms om gauw geld en roem te verdienen (schaatsen en kaatsen). Meestal lag de organisatie in handen van kasteleins en lang stond meedoen in het teken van geldprijzen willen winnen. Veel voetbalvelden waren tot diep in de 20ste eeuw in eigendom van de kroegbaas. Het speelveld was doorgaans het verlengde van het dranklokaal.

Omstreeks 1900 kregen veel sporten een vastere organisatiestructuur en daarmee een basis voor sterke groei en bestendigheid. Kaatsen is daarvan een uitstekend voorbeeld, zoals in deze *Fryslân* valt te lezen: geldprijzen waren van oudsher belangrijk en bleven dat ook, maar daarnaast werd de eer van je eigen dorp een factor van toenevend belang. Het verenigingsleven zoals dat hedent ten dage ter discussie staat (de individualist wil kunnen 'shoppen' en niet langer vastzit aan clubverplichtingen) is bij uitstek de organisatievorm die van sport een (actieve) massa-bezigheid heeft gemaakt die in (passieve) publieke belangstelling zijn weerga niet kent. Pim Mulier, van Witmarsum, heeft hierin een onuitwisbare indruk gemaakt; denk aan het schaatsen (Elfstedentocht). De sporter voegt zich al een eeuw in de werkwijze van de clubstructuur: dat is zijn kader. Maar de andere kant van sport is de held: daarin leeft nog altijd de variëteit-vorm door: we kijken nu eenmaal graag naar iemand die met zijn lichaam grootse prestaties behaalt. Abe Lenstra is wat dit betreft Frieslands grootste held: wie wil niet zo goed zijn als hij? Het is vreemd dat sport vandaag de dag zó'n belangrijke rol speelt, maar tegelijkertijd nauwelijks onderwerp is van (academisch) onderzoek. In deze *Fryslân* vier artikelen over de beginjaren van de sport in Friesland.

Siebrand Krul

REDACTIE

Marijke de Boer (Sigerswâld, 1971) studeerde Zweeds en Fries in Groningen. Werkzaam bij Omrop Fryslân en Letterhoeke (Tresoor).

Kerst Huisman (Tervispel, 1940) begon als onderwijzer, werd journalist bij de Friese Koerier, vervolgens redacteur bij de Leeuwarder Courant. Studeerde geschiedenis in Leeuwarden en Groningen. Hij schreef tal van publicaties over de Friese geschiedenis met nadruk op sociale onderwerpen.

Hans Koppen (Batavia, 1949) is historisch-geograaf. Na een loopbaan in bestuur en management houdt hij zich bezig met het Friese cultuurlandschap en de geschiedenis van Sneek. Hij publiceert over historische en geografische onderwerpen.

Siebrand Krul (De Knipe, 1955) studeerde geschiedenis in Groningen. Werkte tot medio 2011 als coördinator/redacteur (historische) boeken en tijdschriften bij Waanders, is sindsdien zelfstandig.

Meindert Seffinga (Easterlittens, 1961) studeerde geschiedenis in Groningen. Werkt sinds 1988 bij het Fries Scheepvaart Museum (tot 2005 als registrator en tentoonstellingsmaker en vanaf 2005 als directeur).

Doeke Sijens (Hantum, 1955) is algemeen manager van de Openbare Bibliotheek Groningen. Hij was redacteur van het literaire tijdschrift *Trotwaer* en naderhand van De Moanne. Publiceert over leden van de kunstenaarsvereniging De Ploeg en is redacteur van het Ploegjaarboek.

Jeanine Otten (Amsterdam, 1959) studeerde na voltooiing 1e-grads tekenopleiding kunstgeschiedenis in Amsterdam. In 1988-2008 werkzaam bij het Rijksarchief in Noord-Holland, de Universiteit van Amsterdam, het Gemeentemuseum Arnhem, Gemeentearchief Zwolle en het Historisch Centrum Overijssel. Sinds 2008 collectie-registrator Gemeentemuseum het Hannemahuis / beheerder oude stadsarchief Harlingen. Publiceert over lokale geschiedenis.

Jan van Zijverden (Waarder (ZH), 1967) studeerde maritieme geschiedenis in Leiden. Werkte bij het Scheepvaartmuseum Amsterdam, het Mariniersmuseum Rotterdam en sinds 2004 als hoofd Educatie & Informatie bij het Fries Museum. Publiceert tal van artikelen, vooral op maritiem gebied.

4

6

27

THEMA: SPORT

- 4 Hond in de pot**
Wylde sûkereij

- 6 Verbroken verbandingen**
Met de Koetille ging een stuk geschiedenis verloren

- 24 Kort nieuws**

- 25 Gemengde berichten**
Column Eelke Lok

- 27 Verdwenen beroepen**
Ruurd Tjallema, verffabrikant

- 28 Uitvinders en pioniers**
Willem Loré en de glooiende dijkhelling

- 30 Boeken**

- 31 Kalender**
Verwacht
KFG nieuws

8

Pim Mulier transformeerde de schaatssport

Pim Mulier (1865-1954) speelde een sleutelrol in de ontwikkeling van de georganiseerde sport. Zijn rol in de Friese sporten was vooral van belang bij zowel het ontstaan van internationale schaatswedstrijden als de Elfstedentocht. Hij had een modern sportevenement voor ogen met heroïsche strijd en een glorieuze winnaar.

12

Kaatsen: van bont kasteleinsvermaak tot strak georganiseerde sport

Het kaatsen heeft een lange, en mede daardoor, andere geschiedenis dan veel jongere sporten als tennis en voetbal. Eerder dan die sporten kende het kaatsen al voor het Interbellum een groeispurt. Met dank aan een strakke en succesvolle organisatie.

16

Eerde Beulakker over de popularisering van de Friese watersport

Eerde Beulakker promoveerde onlangs op een studie naar de geschiedenis en de sociale verhouding in de Nederlandse watersport. Hoewel de watersport sterk is gepopulariseerd en veel mensen inmiddels een boot hebben, is er nog wel iets van het elitaire karakter van de watersport gebleven.

21

Abe Lenstra, over de constructie van de voetbalvirtuoes

De voetbalvirtuoes Abe Lenstra (1920-1985) werd bewonderd door velen, maar was eigenlijk een weinig innemende persoonlijkheid. De gunst van het publiek wilde Abe maar wat graag met zijn verfijnde, technische balcontrole en getoond spelinzicht.

Op het omslag: Abe Lenstra in 1946. (Museum Willem van Haren)
Op de achtergrond Hotze Schuil in actie op de Bondswedstrijd voor Senioren in 1965 te Franeker. (Tresoar/Kaatsmuseum)

Wylde sûkerei

Van juli tot en met augustus kan men in wegbermen, langs dijken en in droog grasland de lichtblauwe bloemen van de wilde cichorei aantreffen. De bloemen bloeien van 's morgens vroeg tot in de middag. De gebrande wortel van de cichorei is bekend als koffievervanger. Omstreeks 1700 werd in Nederland en Duitsland al gezocht naar een goedkope vervanging van de dure koffie. Men probeerde uit gebrande rogge en eikels koffie te maken en deed ervaring op met het roosteren en verwerken van cichorei. De keus viel op cichorei vanwege zijn treffende gelijkenis met echte koffie. In Friesland werd vooral in de 19de eeuw cichorei gekweekt, gedroogd en geïmporteerd.

Cichorei (Latijn: *cichorium intybus*) is een plant die van oorsprong uit het Middellandse Zeegebied komt en vermoedelijk met de Romeinen mee naar ons land is gekomen. Het is een vaste plant met een stevige penwortel die het beste groeit in droge, kalkrijke bodems en is te herkennen aan de bittere smaak van het witte melksap, dat in de lange smalle bladeren en vooral in de wortel is te vinden. De wetenschappelijke naam verwijst mogelijk naar zijn klassieke groeiplaats langs de wegen. De Nederlandse naam cichorei werd gemakkelijk vervormd tot Suikerij, een klankverbastering. Deze naam is op vele plaatsen in ons land in gebruik geweest, met de nodige dialectische en gewestelijke vormen zoals Soekerij, Sokerij, Sokkerei, Succoreye, Suikerijlof, Sûkerei, Sûkereiwortel, Tsukerei en in het Fries Sûkerei.

Moderne landbouwmethoden

De eerste die in Friesland cichorei kweekte en roosterde, was Johannes Henricus Nieuwold (1737-1812), vanaf 1770 predikant te Wergea. In het laatste kwart van de 18de eeuw nam de verbouw van cichorei in Friesland toe. De schrijver van de *Tegenwoordige Staat van Friesland* (1789) voorspelde dat, hoewel de verbouw de landbouwers wel voordeel bezorgt, de klad er wel in zou komen omdat tevelen proberen daarmee hun geluk te vinden. In de cichoreiteelt werden al vroeg moderne methoden toegepast, zoals het zaai-

en op rijen en het gebruik van zaaïtrommels (kroadsje). Er moest herhaaldelijk worden geschoffeld en gewied en ook het oogsten door uitgraven van de wortels en het afwassen in sloten, vergde veel arbeid. De cichorei-sector betekende voor velen werk en inkomsten, de sector was zeer arbeidsintensief. Cichorei werd veel in de Friese Wouden geteeld en gedroogd, vooral in de gemeente Dantumadiel. In Dantumadiel stonden vroeger tientallen cichoreidrogerijen. Op het hoogtepunt van de totale Nederlandse productie kwam bijna veertig procent uit Dantumadiel. De drogerijen leverden het halffabricaat aan handelaren, die het exporteerden of doorverkochten aan cichorei-branderijen in met name Dokkum en Leeuwarden. Na de oogst in het najaar werden de wortels gewassen en in dikke schijven gesneden. Deze werden gedroogd in een oven, ook wel eest genoemd, boven een vloer van geperforeerde tegels en daarna gemalen. In de drogerij werd ongeveer dertien weken achter elkaar zes dagen per week gewerkt bij zeer hoge temperaturen. Een ongezond en stoffig werk, waar ook nog veel ratten op af kwamen.

Peekoffie

Onder Napoleon viel door de invoering van het Continentale Stelsel in 1806 de Nederlandse handel bijna stil en werd koffie opnieuw peperduur, zodat de gemalen en gebrande wortels van de cichorei in die tijd populair werden als koffiesurrogaat. Men

Blik voor cichorei van de firma Bokma de Boer. Op het deksel van deze Art Nouveau verpakking uit circa 1910 staat een afbeelding van de fabriek in Leeuwarden. Op de voorzijde de afbeelding van een pakje surrogaatkoffie uit 1906. Op de achterzijde een afbeelding van twee koffie drinkende oudjes en een poes. (www.tincollectors.nl)

noemde deze cafeïnevrije koffie ook wel 'peekoffie', naar pee (wortel). Uit een enquête uit 1813 naar de gewoonten der Friezen blijkt dat men in de Franse tijd, in plaats van de dure koffie, meestal een mengsel van koffie en cichorei dronk, of een volledige koffievervanger, samengesteld uit gebrande rogge en boekweit, gemengd met cichorei. Hiervan dronk men dagelijks twee, drie of meer malen aanzienlijke hoeveelheden. Naast thee en koffie was de gewone dorstlesser karnemelk. Bier werd alleen in bijzondere omstandigheden gedronken: 'in de bouwstreken als men het koolzaad dorscht en in de streken, die rijk zijn aan weilanden, in de hooitijd'. Na de opheffing van de handelsblokkade in 1814 bleek de belangstelling voor koffiesurrogaten onverminderd hoog. In de 19de eeuw kende de cichorei-industrie zelfs een nieuwe bloei. In 1819 waren er 65 fabrieken met 248 arbeiders en 80 kinderen. In de oorlogs- en crisisjaren, vooral tijdens de Tweede Wereldoorlog, werd de surrogaatkoffie bij gebrek aan echte op grote schaal gedronken. Ook werd vaak een beetje 'peekoffie' aan echte koffie toegevoegd als smaakversterker.

Firma Bokma de Boer

In 1797 was Gerrit Bokkes Bokma één van de eersten in Friesland die een cichoreifabriek in gebruik nam. Deze fabriek stond aan de Dokkumertrekweg bij Leeuwarden. Na het

In Dantumadiel stonden tientallen cichoreidrogerijen. In de drogerij werd ongeveer dertien weken achter elkaar zes dagen per week gewerkt bij zeer hoge temperaturen. (Cultuurhistorisch Centrum De Sûkerei)

overlijden van Gerrit in 1810 werd de fabriek voortgezet door zijn bedrijfsleider en schoonzoon Meindert Alberts Wijnsma. Deze noemde zich vervolgens Bokma de Boer (de naam werd in 1819 voor de rechtbank vastgelegd). Sjoukje Troelstra-Bokma de Boer (1860-1939), beter bekend als de schrijfster Nynke van Hichtum, stamde uit deze familie van cichoreifabrikanten. In 1854 werd de NV cichorei- en peekkoffie-fabriek Bokma de Boer verkocht. Onder de oude firma naam draaide de fabriek nog een eeuw heel voorspoedig. Naast productie voor het binnenland exporteerde dit bedrijf ook naar de ons omringende landen. De peekkoffie van de firma Bokma de Boer werd verkocht in kleurige blikjes met een plaatje van de fabriek erop, met de aanbeveling: 'Een paar lepeltjes

van onze prima "Peekkoffie" aan een kan koffie toe te voegen, om de koffie een aangenamer smaak en een heerlijk aroma te bezorgen'. Maar na de Tweede Wereldoorlog ging het mis met de cichoreibewerking. De omzet daalde, fabrieken werden gesloten. De fabriek van Bokma de Boer werd in 1961 overgenomen door een Frans bedrijf, dat al na een jaar met de surrogaatfabricage stopte. In 1968 werd de laatste cichoreibrandrij in ons land stilgelegd. Dit was het in 1838 opgericht fabriekje van firma E.J. Musschenga in Kloosterburen in Groningen.

Sûkerei

In Damwâld is in het in 2006 opgerichte Cultuurhistorisch Centrum De Sûkerei het hele

Het wassen van de wortels gebeurde in een speciale houten wasbak (wask) of in een afgeschermd deel van de vaart bij de fabriek of bij de boer. Voor het snijden en drogen van de wortels was het belangrijk dat er zo weinig mogelijk aarde aan de wortels zat. (Cultuurhistorisch Centrum De Sûkerei)

Een goede salade

Witlof (*cichorium foliosum*) en andijvie (*cichorium endivia*) zijn nauw verwant aan cichorei. De jonge cichoreibladeren kunnen in het voorjaar gebruikt worden in salades, ze hebben een licht bittere smaak. Daarnaast kunnen ze ook gekookt gebruikt worden. Het jonge blad en de wortel van de cichorei werden in de Nederlandse 17de en 18de eeuw ook wel als groente gebruikt. Cichorei komt voor in een recept voor 'een goede salade' in de *Verstandige Kock* uit 1667 en Johann Hermann Knoop (ca. 1700-ca. 1769), de Leeuwarder hortulanus van prinses Maria Louisa (Marijke Meu), schreef over de cichorei: 'De wortel, zacht gekookt, en de gewassen bladen dienen als sla; de wortels worden ook in suiker gekonfijt, omdat ze goed zijn voor de gezondheid.'

productieproces te bekijken. In de oude sùkereidrogerij (cichoreidrogerij) zijn twee oude droogovens (eesten of jisten) gereconstrueerd. De fabriek stond vroeger aan de Falomsterfeart in De Falom. Begin 2005 werd het gebouw steen voor steen afgebroken door de Stichting Dorpsherstel Dantumadeel en als entree op het museumterrein herbouwd. In Friesland wordt nog op zeer kleine schaal cichorei geteeld. De grootschalige teelt is verplaatst naar andere delen van Nederland. Sinds begin jaren negentig verbouwen zo'n 700 akkerbouwers op duizenden hectares in Zuidwest en Zuidoost Nederland, de Wieringermeer, Flevoland en in de Drents-Groningse Veenkoloniën cichorei voor de productie van inuline, een caloriearme zoetstof. Hiervoor zijn verschillende rassen geselecteerd, die een betere wortelvorm, een hogere wortelproductie en een hoger gehalte aan inuline hebben dan de oorspronkelijk wilde cichorei. De inuline wordt geproduceerd door Sensus in Roosendaal. Het is een fijn, wit, vrijwel smaakloos poeder van vezelachtige aard dat gebruikt wordt als voedingsvezel en na hydrolyse tot fructose als zoetstof. Zo verandert cichorei uiteindelijk toch nog in 'Sûkerei'. <

► Meer weten?

- J.J. Spahr van der Hoek en O. Postma, *Geschiedenis van de Friese Landbouw*, Leeuwarden, 1952
- W.J. Bokma de Boer, 'Verbouw en bewerking van cichorei in Friesland', *Fries Landbouwblad* (21 december 1979), p. 2485-2487
- C.E. Westerdijk, *Teelt van cichorei*, Wageningen, 2002

Met de Koetille ging een s

De Koetille, eenmaal was deze draaibrug een begrip onder de Friese schippers. Hij lag over de belangrijke Harlinger Trekvaart, een kleine anderhalve kilometer zuidoostelijk van de kerk van Midlum en net een kilometer oostelijk van de oostgrens van de nieuwbouw van Harlingen. Maar de Koetille, destijds een belangrijke verbinding, bestaat al 66 jaar niet meer. In 1946 is de draaibrug ten offer gevallen aan de verbreding van de Harlinger Trekvaart tot Van Harinxmakanaal.

Daarmee ging toch wel een eerbiedwaardig stuk geschiedenis verloren. De Koetille bestond in 1946 al eeuwen. Die geschiedenis ging zeker terug tot in de Middeleeuwen, want het lijdt eigenlijk geen twijfel, dat deze brug iets te maken had met het vlakbij gelegen klooster Ludingakerke, de in 1157 gestichte abdij van de augustijnse koorheren. Vanaf de Koetille liep, zoals het fragment uit de atlas van Eekhoff (1859) is te zien, een pad rechtstreeks naar het abdijterrein.

Waarschijnlijk werd het vee, dat bij de abdij hoorde (de Friese kloosters deden ook veel aan landbouw en veeteelt), langs deze weg en

brug naar het land en weer terug naar de stallen gedreven. De weg via de Koetille was ook minstens van regionaal belang. Dat blijkt uit de aanwezigheid hier van een tothuis,

niet alleen op de kaart van Eekhoff, maar ook al op die van Schotanus (omstreeks 1700). Het klooster Ludingakerke (de abtswaardigheid werd vanwege een hervorming in 1423 afgeschaft) werd in 1517 verwoest en de klooster-gemeenschap (Friesland zou nog tot 1580 rooms-katholiek blijven) verhuisde naar het enkele kilometers zuidoostelijker gelegen Achlum. Het is daarom aannemelijk dat de Koetille van voor 1517 dateert. Het staat in elk geval vast dat de abdij Ludingakerke in de Middeleeuwen hier een belangrijke machtspositie had. Het klooster bezat zelfs een uithof op Texel. Volgens de weliswaar niet zo betrouwbaar geachte apocriefe kronieken uit het einde van de Middeleeuwen zouden de monniken van Ludingakerke, door sloten dwars over de Waard naar Texel te graven, hebben bijgedragen aan het enorme landverlies dat hier is opgetreden. Merkwaardig is dat op de geologische kaart van het Wad op de Waard een met jonge sedimenten opgevulde en praktisch rechthoekig lopende geul is te zien. Volgens een overlevering uit de familie Holkema, die een state vlakbij Ludingakerke bezat, zou dat 'kanaal' op de Waard de naam Holkemasloot hebben gehad.

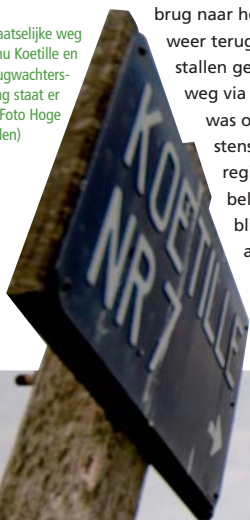

De draaibrug met brugwachtershuis in 1914. (Hannemahuis Harlingen)

Spoorwegstation Koetille

Vergelijking tussen de kaart van Eekhoff en de topografische kaart van 1928 leert, dat er ondertussen het een en ander veranderde. Dat kwam vooral door de aanleg van de spoorlijn Harlingen-Stiens, die nabij de Koetille aftakte van de spoorlijn Harlingen-Leeuwarden. Er kwam hier een spoorwegstation tot stand, dat de naam Koetille kreeg. De echte oude Koetille werd enkele tientallen meters naar het westen verlegd, maar de spoorbrug over de Harlinger Trekvaart kreeg de naam ook. De eerste trein passeerde station en spoorbrug Koetille op 2 mei 1904, nadat het traject van Stiens naar Tzummarum al op 2 december 1902 was geopend. De spoorlijn Harlingen-Stiens werd aanvankelijk geëxploiteerd door de in 1899 opgerichte Noord-Friesche Locaalspoorweg-Maatschappij. Er kwam vanaf het reeds met Leeuwarden verbonden Stiens ook een verbinding met Dokkum tot stand, die in 1913 werd doorgetrokken naar Anjum. Op 22 april 1901 reed de eerste reizigerstrein op het traject

De plaatselijke weg heet nu Koetille en de brugwachterswoning staat er nog. (Foto Hoge Noorden)

tuk geschiedenis verloren

Harlinger Trekvaart met draaibrug en wachtershuis in de verte in 1914. (Hannemahuis Harlingen)

Koetille, te vinden recht boven de K van Franekeradeel, en omgeving volgens de topografische kaart van 1928. (Tresoar)

Leeuwarden-Ferwerd. De exploitatie werd al in 1905 overgedaan aan de Hollandsche IJzeren Spoorweg Maatschappij. Hoewel het reizigersvervoer op de Friese locaalspoorlijnen een tijdlang erg populair was, liep de belangstelling door de crisis van de jaren dertig en de concurrentie van de autobus sterk terug. Op 1 januari 1935 werden de locaalspoorlijnen door de staat genaast en gingen de lijnen over naar de Nederlandse Spoorwegen. Met ingang van 1 juli 1936 is het gehele personenvervoer opgeheven. Het goederenvervoer, meest landbouwproducten, zoals aardappelen, bleef over. Dat was, zo kan men zich voorstellen, bepaald niet naar ieders tevredenheid. In een ingezonden stuk in de *Leeuwarder Courant* van 4 juli 1936 beklagde 'een belanghebbende' zich over de nieuwe situatie, waarin het passagiersvervoer in de Friese noordwesthoek werd verdeeld over drie busmaatschappijen. Hij schreef: 'Komt men uit de richting Dokkum-Stiens, en moet

Het spoorwegemplacement van Stiens met dienstdoend personeel in 1915. (Tresoar)

De kaart van Eekhoff (1859) geeft de situatie weer hoe die eeuwenlang was bij Koetille. Ook de ligging van de brug ten opzichte van het in 1517 vernielde klooster Ludingakerke blijkt er duidelijk uit. Vergelijking van beide kaarten laat zien dat de spoorlijn Harlingen-Stiens over het (toen al jaren afgegraven) kloosterterrein liep.

men naar een van de plaatsen aan de lijn Stiens-Harlingen en 's avonds terug, dan kan men het haast vergelijken met een karavaan-tocht door de Sahara.'

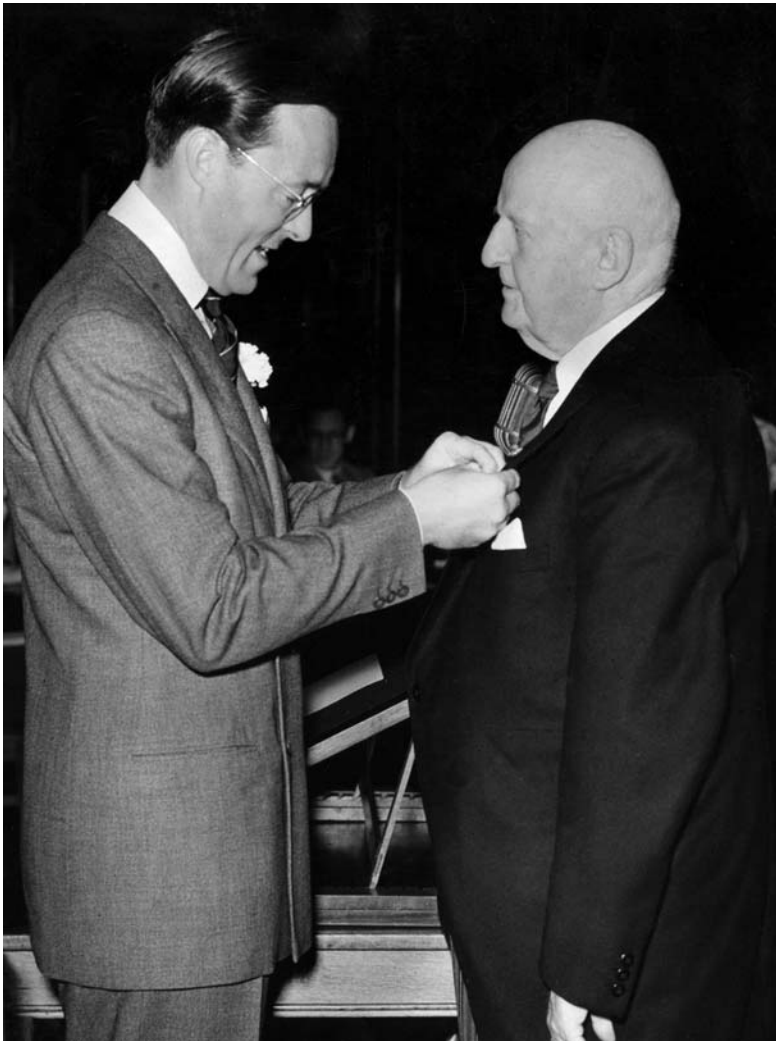
Strategisch belang

In 1940 is op het traject Leeuwarden-Dokkum weer tijdelijk personenvervoer geweest, maar dat werd nog hetzelfde jaar weer opgeheven. Het vervoer werd verder verzorgd met bussen. De herinnering aan het gezellige reizigersvervoer op het locaalspoor naar Dokkum is nog lang levend gehouden met de in de jaren vijftig door Anne van der Mark, postkantoorhouder in Kootstertille gecomponeerde hit 'It Dockumer Lokaeltsje'. In de jaren tachtig heeft

een paar jaar een band bestaan met die naam. Het gedeelte van de spoorlijn tussen Harlingen en Tzummarum werd op 15 mei 1935 opgeheven. De lijn van Stiens via Sint Annaparochie naar Tzummarum bleef tot in de jaren zestig open voor goederenvervoer. Aan de andere kant was het eindpunt van de goederentreinen tot 1972 Dokkum. Holwerd werd in 1975 eindpunt, daarna Stiens. Alle rails ten noorden van Stiens zijn in de jaren 1978-1980 opgebroken. Het reguliere goederenvervoer tussen Stiens en Leeuwarden werd in 1995 gestaakt. In 1997 reed er voor het laatst een trein op de lijn, om deelnemers aan een excursie te vervoeren. De brug te Koetille is in april 1945 nog even weer van strategisch belang geweest. In verband met de opmars van het Canadese bevrijdingsleger kreeg het Friese verzet opdracht om voor de geallieerde aanvalsspitsen uit strategische punten, zoals bruggen en sluizen, te bezetten en eventuele Duitse pogingen vernielingen aan te richten, tegen te gaan. Een verzetsgroep uit Franeker nam die taak op zich wat betreft de Koetille. Met succes: de spoorbrug bleef behouden. De verbreding van de vaarweg van Harlingen naar Leeuwarden maakte er wel een eind aan. Toch zijn er nog steeds sporen in het landschap zichtbaar. Op de satellietopname bij Google Maps is het tracé van de spoorweg langs Koetille nog duidelijk te zien. De plaatse-lijke weg heet nu Koetille en de brugwachterswoning staat er ook nog. <

- Meer weten?
- Oege Kleijne: De Noord-Friese locaalspoorlijntjes (7 afleveringen), te vinden op: www.railromantiek.nl/p-zw-nfls1.htm

Pim Mulier transform

Het palmares van Olympisch kampioen Sven Kramer zal vermoedelijk altijd een leegte blijven vertonen. Dolgraag zou hij een Elfstedentocht rijden, zoals zijn grootvader zes keer deed, en winnen, wat zijn vader Yep in 1997 (met twee gekneusde ribben) niet lukte. Zijn ambitie bracht hem in de winter van begin dit jaar in verwarring. Moest hij zich blijven concentreren op het WK Allround in Moskou, of moest hij seizoensplanning en sponsorbelangen van tafel vegen en deelname aan de Tocht der Tochten voorop stellen? Bij het ontstaan van beide evenementen speelde één persoon een sleutelrol: Pim Mulier. Willem Johan Herman Mulier (Pim) (1865, Witmarsum-1954, Den Haag) introduceerde eind 19de eeuw nieuwe wedstrijdvormen.

Prins Bernhard reikte op 25 juni 1951 de Zilveren Anjer uit aan Pim Mulier in het gebouw van de Nederlandse Handels Maatschappij in Amsterdam. (Nationaal Archief/Spaarnestad Photo)

In 1879 werd in Cambridge de National Skating Union opgericht en in 1882 de Nederlandse Schaatsenrijdersbond (NSB). Behalve het beschaven van de ijssport (het uitbannen van dronkenschap, gokken en *match-fixing*) wilden beide organisaties internationale races opzetten. Vooral notabele liefhebbers van de schaatsport waren geïnteresseerd in

het nationaal prestige en de collectieve geestdrift dat schaatssucces zou opleveren. In de NSB hebben G.D. baron de Salis en Johan van Buttingha Wichers zich ingespannen voor internationale wedstrijden. Na enkele jaren tegenspoed (zachte winters en ontijdig invallende dooi) werd in 1885 de eerste internationale race over één mijl gereden op de Grote

Wielen bij Leeuwarden. Het zou een treffen worden met de Noor Axel Paulsen die zich wereldkampioen noemde. Paulsen was echter ontevreden over de baan, de afstand en de constructie van het keerpunt en weigerde deel te nemen. De overwinning van Pieter Bruinsma op de overgebleven Engelsen bood afdoende bewijs van de Nederlandse (volgens

eerde de schaatssport

veel Friezen was dat Friese) superioriteit op smalle ijsers. Bruinsma werd gehuldigd in Leeuwarden en zijn woonplaats Sneek en in verschillende dagbladen (van de *Leeuwarder Courant* tot de *Nieuwe Tilburgsche Courant* en *De Tijd*) begroet als de held van de natie.

Oprichting ISU

De overtuiging dat internationaal schaatssucces in alle hoeken van het land en in alle lagen van de bevolking enthousiasme zou wekken was deels gebaseerd op de historische wortels van de ijsport in Nederland. Van Buttingha Wichers (secretaris van de NSB) vulde meer dan de helft van zijn boek *Schaatsenrijden* (1888) met historische bespiegelingen over de ijsport. De legenden over Lidwina van Schiedam en de verzen van Brederode en Cats worden tientallen pagina's lang aangehaald. Deze benadering van sport komt voort uit de historicistische denkwijze die in de 19de eeuw overheerste. In de waardering van de cultuur van een natie was ouderdom een essentieel criterium. Het aantonen van diepe historische wortels en aanspraken op de oorsprong van een cultuur-

goed versterkten het nationaal prestige. Volgens Van Buttingha Wichers was het schaatsen een voortbrengsel van 'ons vaderland, van waaruit het schaatsenrijden zich over geheel Europa heeft verbreid.' Ook de Engelse schaatsliefhebbers gebruikten historische verwijzingen. De belangrijkste internationale prijs in het Fen District werd vernoemd naar stadhouder en koning Willem III: de 'Prince of Orange Cup'. De historische suggestie verschaft de sport aanzien omdat het aansloot bij de opgeschroefde historische verbeelding van de notabelenelite.

Niettegenstaande de populariteit van de eerste internationale wedstrijden hadden de bestuurders van de NSB weinig reden tot vreugde. In die eerste jaren waren zij afhankelijk van Friese beroepsrijders zoals Bruinsma. Zij waren behept met een baatzuchtige sportethiek die haaks stond op de amateuridealen van het bondsbestuur. Rond 1890 startten De Salis en Van Buttingha Wichers de opleiding van Hollandse amateurs die Nederland bij langebaanwedstrijden moesten vertegenwoordigen. De totstandkoming van wedstrijden was vaak lastig: elk

land kende zijn eigen traditionele afstanden, baanvormen en startprocedures. Bovendien kon elke organisator zijn wedstrijd de status van wereldkampioenschap verschaffen. Om deze kwalen te verdrijven, werd in juli 1892 bij de Internationale Sporttentoonstelling in Scheveningen een bijeenkomst belegd van schaatsorganisaties uit het Noorden van Europa. Pim Mulier was verantwoordelijk voor een deel van deze tentoonstelling en werd benoemd tot secretaris tijdens de sessies, die zouden resulteren in de oprichting van de ISU. Hij had eind jaren tachtig (zonder enig succes) deelgenomen aan verschillende langebaanwedstrijden. Zijn vader Tjepke Mulier, van 1851 tot 1867 burgemeester van Wonsradeel, was oprichter en lange tijd voorzitter van de IJclub Haarlem. Pim genoot bekendheid als voorzitter van de voetbal- en cricketbond en had enkele handelsreizen ondernomen voor de bloembollenkwekerij van NSB-voorzitter A.E. Barnaart. Na het overlijden van De Salis en Van Buttingha Wichers nam Mulier hun plaats in naast Barnaart in het internationaal schaatsnetwerk.

Pim Mulier omstreeks 1900.

De oprichters van de ISU in 1892 in Scheveningen. Pim Mulier staat tweede van rechts op de tweede rij.

Reinier Paping, winnaar van de 12de Elfstedentocht en zijn vrouw Joke, in 1963 in Leeuwarden met de Pim Mulierprijs. De prijs is een metalen wandbord als wisselprijs voor de winnaars van de Elfstedentochten. (Tresoar)

Trots op kranige overwinning

Voor de Nederlanders was het voornaamste doel van de oprichting van de ISU de constructie van een internationaal platform waarop Nederlandse schaatsers zouden kunnen excelleren. Het bepalen van de afstanden waarover een kampioenschap verreden zou worden bleek het lastigste punt van de vergadering. De Engelsen wilden mijlen, de Europese vertegenwoordigers (Duitsland, Zweden en Hongarije) wilden een metrisch programma. Als goede gastheren bemiddelden de Nederlanders, met een voorstel van Mulier: sprint en lange afstanden in meters, aangevuld met een mijl van 1600 meter. Zonder succes, de afstanden die te Scheveningen in 1892 werden vastgesteld zijn onveranderd gebleven: 500, 1.500, 5.000 en 10.000 meter. Sven Kramer won er in 2012 zijn wereldtitel mee. Onder voorzitterschap van Pim Mulier kon de ISU op 13 en 14 januari 1893 haar eerste wereldkampioenschap houden op het Museumplein in Amsterdam. Het podium werkte voortreffelijk: de Haarlemmer Jaap Eden won de titel en de geestdrift was groot. 'Wij Hollanders mogen waarlijk trots zijn op zulk een kranige overwinning van onzen landgenoot. Alle vreemdelingen wist hij te slaan.' De inwoners van zijn woonplaats Haarlem liepen uit om de nieuwe kampioen te verwelkomen bij het station. Over de ontvangst schreef *De Nederlandsche Sport*: 'De muziek ving aan met het Wilhelmus, wat door de menigte (het stationsplein was zo goed als vol) met luide stem werd meegezongen. Aan het gebel

kwam geen einde; langs den geheelen weg tot aan café Brinkmann op de Groote Markt werd hij luide toegejuicht (...) het Bengaalsch vuur ontbrak ook niet en Haarlem, hoe wel laat in de avond, vierde feest; de mantel der deftigheid was afgelegd; de burgers herkenden zichzelf niet, want ze waren nooit zo uitgelaten geweest.' Nederland stond even waar de (Nederlandse) oprichters van de ISU meenden thuis

te horen: op de hoogste trede van het schaatspodium. Maar de wedstrijdvorm was een compromis met andere landen. Traditionele vormen van ijs sport (hardrijderijen, het schoonrijden en het maken van lange tochten) kregen geen internationale status. Dit wekte wrevel bij sommigen, waaronder Mulier. 'Men heeft hier heeren schaatsenrijders zeer galant ontvangen, wat zeker in ieder opzicht prijzenswaardig is; men heeft zich onderworpen aan hunne gebruiken en manieren betreffende het hardrijden op schaatsen; maar men heeft vergeten in ruil van hen te vorderen, zich ook te onderwerpen aan onze zeer oude gebruiken en zich ook eens te meten met onze snelste rijders op de korte baan. De wereldberoemde snelheid van onze Nederlandsche schaatsenrijders is door eene overdrevene galanterie en een zekere zucht voor nieuwigheden ten offer gebracht.'

Elfstedentocht

Volgens Mulier kon Nederland juist in het schaatsen zijn traditionele eigenheid verbinden met de opbouw van een moderne, krachtige en sportieve natie. Ook voor hem waren de historische wortels van het schaatsen dus van grote betekenis. In *Wintersport* (1893) gaf Mulier (net als Van Buttingha Wichers in *Schaatsenrijden*) veel aandacht aan de historische achtergrond van het schaatsen: mythische schaatstochten, legendarische helden en het schaatsen in de letterkunde van de Gouden Eeuw. Met de hardrijderijen heeft Mulier zich niet bemoeid (deze wedstrijdvorm

is nu ook in Friesland zelf gemarginaliseerd), maar hij heeft wel een andere Friese ijs traditie omgevormd tot een nationaal evenement: de Elfstedentocht. Dat het om een Friese traditie ging, maakte het voor nationaal gebruik des te meer geschikt. Volgens een populaire opvatting was in Friesland de Nederlandse cultuur in een zuivere en ware vorm te aanschouwen. Deze provincie zou minder zijn aangetast door modernisering en uitheemse invloeden dan bijvoorbeeld Holland. Mulier reed de tocht in 1890 op de traditionele manier. Op eigen houtje verzamelde hij stempeis bij kasteleins in de Friese elf steden, nam hier en daar een ijsgids in de arm en maakte van de rondrit gebruik om familie te bezoeken. Nieuw was zijn claim de tocht in recordtijd te hebben gereden: 12.55 uur. Het is de vraag of Mulier toen direct op het idee is gekomen de tocht tot een nationaal evenement te maken. Hij sprak hier niet over in *Wintersport*, waar hij de Elfstedentocht bestempelde als 'een van die aardige, oude gebruiken (...) die gelukkigerwijze nog niet zijn vervallen.' Wel hinderde Mulier de onduidelijkheid omtrent de te volgen procedure bij het rijden van de tocht. 'Nu is mij door Leeuwarder Heeren, zooals de Heer Mr. J. Hofstede en R. Bloembergen verteld, dat men den tocht eigenlijk uit en thuis moet doen.' Enkele weken na Mulier reden de Engelse broers Louis en Charles Tebbutt met

Pim Mulier reed de tocht in 1890 en verzamelde stempeis bij kasteleins in de elf steden.

B.B. Taring (allen goede langebaanrijders) dezelfde tocht. Hun tijd (14.37 uur) sterkte Mulier in zijn overtuiging dat de sport in Nederland op een hoog peil stond. 'Als men nu nagaat, dat zeer veel Friesche boeren het in dien tijd kunnen doen, (minstens een 100 à 200) (...) dan blijkt daaruit, hoe vele goede krachten wij in onze provinciën bezitten.'

Modern sportevenement

Om die collectieve aanleg te tonen moest de Elfstedentocht centraal georganiseerd worden, als nationaal evenement. Hiermee zou een oude, regionale traditie op nationale schaal en in moderne vorm worden voortgezet. In 1906 verwierf Mulier een positie waarin hij deze stap kon zetten. Hij raakte betrokken bij een nieuwe nationale sportkoepel, de Nederlandsche Bond voor Lichamelijke Opvoeding (NbvLO). Deze organisatie kwam voort uit het leger en stelde zich ten doel de algehele fitheid van het Nederlandse volk te verhogen om verzekerd te zijn van fitte rekruten en dienstplichtigen. Om samenwerking tussen het leger en sportbonden op gang te brengen, benaderden de militairen Mulier, die secretaris werd. De samenwerking werd een fiasco, maar werd door Mulier wel aangegrepen om zijn innig gekoesterde wens te vervullen. Mulier benaderde met zijn plan de Friese Ijsbond en vroeg voorzitter S.H. Hylkema de uitvoering op zich te willen

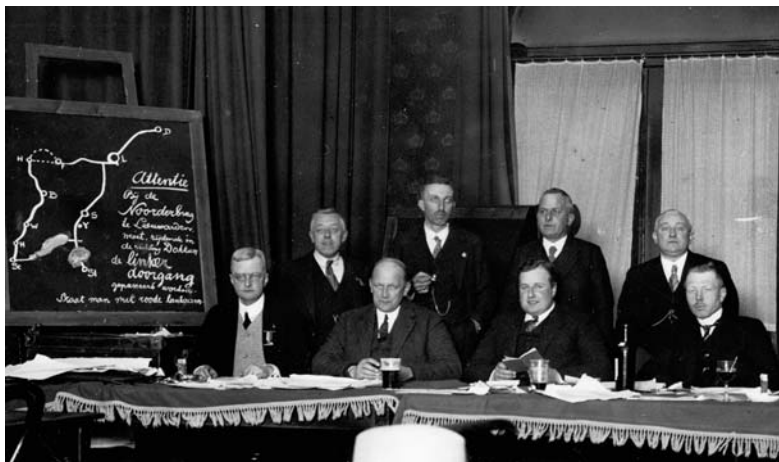
nemen. De twee kenden elkaar onder meer van de oprichtingsvergadering van de ISU, waarbij ook Hylkema aanwezig was. De Bond voldeed aan Muliers verzoek, maar dacht anders over de aard van het evenement. Hylkema was tegen het wedstrijdelement gekant en wilde het bij één editie houden. Daarmee vervreemde hij zich van Mulier, die een modern sportevenement voor ogen had, met heroïsche strijd en een glorieuze winnaar. Het moet voor Mulier een opluchting zijn geweest toen krantenuitgever M.E. Hepkema de organisatie van de Elfstedentocht naar zich toe trok. Hepkema sprak dezelfde nationalistische taal als Mulier, alleen was het Fries getint. Hij voorzag een grote betekenis van de Elfstedentocht, om aan te geven hoe groot moest hij de Griekse oudheid geweld aandoen. 'Wat de Marathon-wedloop aleer voor Griekenland is geweest, waar de rappe overwinnaar als held van den dag door alle vrouwen en meisjes mocht worden gekust, dat kan de elf-steden-tocht voor Friesland worden.' Het evenement had aanvankelijk vooral in de pers een nationale uitstraling. Hoewel de eerste editie in 1909 zeer kleinschalig was (slechts 23 rijders gingen van start), werden er in landelijke kranten als *De Telegraaf*, *Algemeen Handelsblad*, de *Nieuwe Rotterdamse Courant* en *Nieuws van den Dag* pagina's over vol geschreven. Handelsbladverslaggever Jan Feith kan gezien worden als een Mulier-adept:

hij speelde als jonge HBS'er in Muliers HFC (Haarlemse Football Club) en hij stond altijd klaar om zijn ideeën en reputatie te ondersteunen. Hier spande de reporter zich (letterlijk) in door het grootste deel van de race met de kopgroep mee te schaatsen. Feith beleefde de heldenontvangst (zoals Mulier en Hepkema het zich wensten) van de eerste winnaar van de Elfstedentocht bij de Leeuwarder Prinsentuin: 'Want een massa menschen is het ijs opgekomen, en op den wal staat het zwart, en met een dol gejuich wordt Hoekstra in hun midden genomen, en het houten loopplankje opgeduwd, en de straat over gedragen, en zoo Amicitia binnen geleid.' Dat in die nationale verslaggeving ook het traditionele karakter meewoog, blijkt uit een voorbeschouwing van de *Nieuwe Rotterdamse Courant* op de tocht van 1917: 'Trouwens zou er telkenmale van zoo groote belangstelling voor den Elfstedentocht blijken, als daaraan niet verbonden waren de overoude traditie en de oude verhalen van groote kloekheid ter schaats?'

Legende

Sven Kramer weet welke heldenstatus hem wacht bij winst op de Bonkevaart. Europese, Wereld en Olympische titels maakten hem populair (en miljonair), maar als Elfstedenrijder kan hij een legende worden. Deze (imaginaire) heldenstatus laat zien dat Muliers visie op de Elfstedentocht als bindmiddel voor de natie trefzeker was. Als nationaal symbool lijkt de Tocht onovertroffen, of hij nu verreden wordt of niet... De status van schaatsen als nationale sport is daarbij niet onveranderd gebleven. De historiserende suggestie van een diep gewortelde traditie die Mulier (en tijdgenoten) inspireerde, speelt geen voorname rol meer. Evenmin is het internationaal aanzien van schaatsmedailles nog groot, daarvoor is de sport in het buitenland te zeer gemarginaliseerd. Schaatsliefhebbers hoeven zich daarvoor overigens niet te generen: veel landen bezitten een eigen sportief domein. <

Het bestuur van de vereniging De Friesche Elf Steden bijeen op de vooravond van de tocht in 1929 in de Klanderij (een hotel in Leeuwarden). Derde van links zit mr. M.E. Hepkema. (Tresoar)

Daniël Rewijk (Den Helder, 1975) is verbonden als buitenpromovendus aan de Rijksuniversiteit Groningen. Hij werkt aan een dissertatie over sportpionier Pim Mulier en hoopt in 2014 te promoveren. Hij is docent geschiedenis in Hoofddorp. Over de geschiedenis van het (Friese) schaatsen publiceerde hij eerder in de bundel *Friese sport, tussen traditie en professie* (2009). Rewijk schreef ook artikelen voor *Holland* en *Virtus*.

Kaatsen: van bont kasteleins-vermaak tot strak georganiseerde sport

Het kaatsen heeft een lange, en mede daardoor, andere geschiedenis dan veel jongere sporten als tennis en voetbal. Eerder dan die sporten kende het kaatsen al voor het Interbellum een groeispurt. Met dank aan een strakke en succesvolle organisatie.

Het kaatsspel dateert van eind 12de eeuw. Zijn oorsprong ligt in de regio Picardië (Noordwest-Frankrijk). Daar vermaakten kapittelgeestelijken zich in hun besloten kloosterhoven met 'cachier', dat wil zeggen met '[de bal] jagen, voortdrijven' (Frans: 'chasser', Nederlands 'kaatsen', Fries 'keatse'). Vanuit Picardië verspreidde het spel zich al snel over vooral West- en Zuid-Europa. Het 'volk' nam het vermaak over, maar de adel en de bourgeoisie gingen eveneens kaatsen, ook in Nederland. Daar is het kaatsen onder het volk eeuwenlang populair geweest. De in open ruimtes gespeelde volkse variant bereikte Friesland waarschijnlijk in 1505, toen Het Bildt werd ingepolderd door honderden dijkwerkers uit Zuidwest-Nederland, een gebied waar toen al volop werd gekeatst. Nadat de geestelijkheid al eerder met het kaatsen was opgehouden, verloren in de Gouden Eeuw ook de adel en de hogere burgerij hun

Een zilveren tabaksdoos gewonnen door Rients D. Yntema uit Pingjum op de Buitengewone Kaatspartij (PC) in 1858 te Franeker. De Buitengewone Kaatspartij werd al snel PC genoemd naar de organiserende Permanente Commissie. (Tresoar/Kaatsmuseum)

De Harlinger kaatser Hotze Schuil (1924-2005) op de PC in 1966 op het Sjukeleân in Franeker. Hij kaatste dertig jaar en won 83 koningsprijsjes. In 2000 werd hij verkozen tot kaatser van de 20ste eeuw. (Tresoar/Kaatsmuseum)

De PC van 1 augustus 1883 op het Sjûkelân in Franeker. (Tresoar/Kaatsmuseum)

belangstelling voor het spel. Alleen het volk kaatste nog, hoofdzakelijk in de kustprovincies. Ook in geografisch opzicht was er verlies. Het tot 'boerenspel' gedegradeerde vermaak beperkte zich gaandeweg tot enkele restgebieden, vooral delen van Het Gooi, Zuid- en Noord-Holland én van Friesland. In de eerste decennia van de 20ste eeuw was daarvan buiten Friesland alleen nog het Noord-Hollandse Wervershoof/Onderdijk over. Daar wordt nóg gekeast, al is het door hooguit enkele tientallen, meest oudere spelers.

Publiek bij de Bondswedstrijd voor senioren in 1951 in Franeker. Bij de telegraaf zit Valentijn Vellinga die in zijn jonge jaren zelf een goed kaatser was. (Tresoar/Kaatsmuseum)

Organisatie

Er zijn verschillende verklaringen gegeven voor het behouden blijven van het kaatsen in Friesland. Zo wees Lieuwe Pietersen in 1956 onder meer op de 'beslotenheid' van Friesland, het conservatieve karakter van de Friezen, de geschiktheid van het kaatsspel voor 'de Friese psyche' en 'misschien' ook 'het vlakke land'. Kalma noemde soortgelijke factoren in 1972, maar twijfelde tegelijk. Het antwoord ligt inderdaad niet besloten in bijzondere eigenschappen die de Friezen zouden hebben. Tijdige en adequate organisatie, die heeft er voor gezorgd dat het kaatsen bij ons bewaard is gebleven (een factor waar Kalma ook nog op kwam en Pietersen al even op zinspeelde). Het waren kasteleins die waarschijnlijk al vanaf begin 18de eeuw het kaatsen organiseerden. Ze deden dat overigens eerder uit liefde voor het geld dan voor het spel. De basis voor het kaatsen was betrekkelijk smal: het spel was vanaf het begin vrijwel beperkt tot het noordwesten van Friesland (de zogenoemde Kaatshoek), waar kaatsdorpen bovendien maar één keer per jaar - met de kermis - hun wedstrijd hadden. Ondanks hun slechte naam wegens drankmisbruik en vechtpartijen, hebben de kasteleinswedstrijden hun bijdrage geleverd aan het voortbestaan van het kaatsspel.

PC en kaatsbond

De kasteleins kregen rond 1850 concurrentie van lokale commissies. Deze bestonden uit vooraanstaande burgers, die de volksvermaken en haar beoefenaren wilden beschaven. Verreweg de bekendste commissie op kaatsgebied is de in 1853 opgerichte Permanente Commissie (PC). Hoewel ook de PC maar eens per jaar haar wedstrijd organiseerde, was ze

vanaf het begin van groot belang voor de verdere ontwikkeling van het kaatsen. De wedstrijd trok al snel ook wat verderaf wonende spelers én toeschouwers en de organisatie zorgde voor beschaving. In de tweede helft van de 19de eeuw kwam het verenigingsleven tot ontwikkeling, ook op het gebied van sport. Tzummarum geldt als eerste plaats met een kaatsvereniging (1870/1879), gevolgd door Bolsward (1885). Bij de oprichting in 1897 van de Kaatsbond waren er 25 kaatsverenigingen, met 'De Keatsebal' te Amsterdam als enige 'buitenafdeling'. Na 1897 groeide het aantal kaatsverenigingen en de daarbij aangesloten leden (dat wil zeggen mannen) snel, zoals de cijfers op de volgende pagina laten zien. Het is goed daarbij te bedenken dat de cijfers alleen betrekking hebben op de kaatsers die lid waren van een vereniging en ook uitsluitend op verenigingen die waren aangesloten bij de bond. Hierna volgt een sterk gecomprimeerd overzicht van de jaren 1897-1946. Uit mijn commentaar daarop blijkt waarom ik juist die periode heb gekozen.

De Permanente Commissie (PC) omstreeks 1883, met als tweede van rechts Jan Bogtstra. (Tresoar/Kaatsmuseum)

Jaar	Bij bond aangesloten verenigingen	Aantal individuele leden
1897	17	1.200
1912	61	6.000
1929	92	8.909
1940	96	7.505
1946	112	12.940

De jaren 1897-1946 laten een enorme groei zien, zowel naar aantal verenigingen als individuele leden, namelijk van respectievelijk 17 naar 112 en van 1.200 naar 12.940. Uit die periode zijn de cijfers over 28 jaren bekend. Het gemiddelde aantal verenigingen bedroeg 86, met gemiddeld 88 leden. In de eerste halve eeuw van zijn bestaan telde de Kaatsbond dus in doorsnee 7.568 leden. Die woonden groten-deels in de Kaatshoek. Daarmee bestond er een dicht netwerk van verenigingen en kaatsers in de Friese Noordwesthoek. De groei ver-toont een betrekkelijk regelmatig patroon, maar de crisisjaren laten juist een daling van het aantal individuele leden zien: van 8.909 in 1929 naar 7.505 in 1940. Voor veel kaatsers - vaak heel gewone jongens - zal de contributie bezwaarlijk zijn geweest. In de oorlogsjaren nam het aantal verenigingen toe, maar in die korte periode was met name de groei van het

aantal individuele leden spectaculair: van 7.505 in 1940 tot 12.940 in 1946. Die trend past in een bredere context. Gedurende de Tweede Wereldoorlog nam de passie en actieve belangstelling voor sport sterk toe. Het was een goed middel om afleiding te zoeken. Bovendien moedigden de Duitsers die ontwik-keling aan: 'wer Sport treibt, sündigt nicht', dat wil zeggen houdt zich niet bezig met ver-zet. De grootste spurt dateert al van vóór het Interbellum. Daarmee liep het kaatsen in ver-gelijking met andere sporten voorop. Het kaat-sen was rond 1850-1900, anders dan toen pas ingevoerde moderne Engelse sporten als cric-ket, tennis en voetbal, al eeuwenlang een in Friesland heel vertrouwd fenomeen. Het hoef-de 'alleen maar' goed te worden georgani-seerd. Daaraan hebben velen meegewerkt, maar de motor achter de zo succesvol verlopen operatie in de Kaatshoek was Willem Westra, de eerste bondsvoorzitter (1897-1923), en daarvoor al de oprichter van kaatsvereniging 'Jan Bogtstra' (1893) te Franeker.

Een eigen huis

Het lijkt me dat de nieuwe vorm van organi-satie – de vereniging – ook sterk heeft bijge-dragen aan de toename van het aantal kaat-sers. Het 'dorpisme' heeft tot ver in de 20ste eeuw een belangrijke rol gespeeld bij het kaatsen, ook in steden. Met Jan Reitsma glorieerden alle Pingjumers, met Hotze Schuil overwon heel Harlingen. Een vereniging bood bij uitstek de mogelijkheid tot identificatie met het eigene. Dat uitte zich in bijvoorbeeld eigen clubkleuren, een eigen vaandel, een eigen kaatsterrein en zeker ook een eigen hoofdklassewedstrijd, waaraan lokale helden konden meedoen. De behoefte aan identifika-tie met de laatsten blijkt ook uit de naamge-ving van sommige kaatsverenigingen, zoals: 'Sjirk de Wal' (Dronryp; 1893), 'Pieter Jellema' (Peins; 1896) en 'Klaine Izak' – dat is Izaak Taekes Bijlsma (Lieve Vrouwenparochie; 1896). Na de Tweede Wereldoorlog groeide het

Willem Westra (1862-1923) was in 1897 de oprichter van de Nederlandsche Kaatsbond (NKB). Hij was onderwijzer in Franeker. (Tresoar/ Kaatsmuseum)

kaatsen verder, zij het onregelmatig en gestaag. In de jaren negentig bereikte het zijn hoogtepunt met meer dan 130 verenigin-gen en ruim 16.000 individuele leden. Maar zonder nader commentaar kunnen die cijfers een vertekend beeld geven. Het hoge leden-aantal was mede te danken aan de fusie in 1994 tussen de KNKB en de in 1934 opgerich-te Christelijke Bond van de Friese Kaatsport (met zo'n 2.500 leden). Bovendien bestond ongeveer een kwart van het ledentotaal uit meisjes en vrouwen (die in de jaren zeventig van de vorige eeuw officieel hun entree in het kaatsen hadden gedaan). En er past nog een kanttekening: het kaatsen mocht zijn gegroeid, dat gold nog veel sterker voor 'echt' grote sporten, het voetballen voorop. In relatieve zin nam het belang van het kaatsen af, een ontwikkeling die zich al voor de Tweede Wereldoorlog aftekende. <

Dr. Pieter Breuker (Skingen, 1945) studeerde doctoraal Fries en Nederlands in Amsterdam en was van 1979-2010 als wetenschappelijk medewerker verbonden aan het Frysk Ynstitút van de Rijksuniversiteit Groningen. Hij schreef naast frisische publicaties ook over kaats-en sporthistorie. Sinds 2010 is hij als sporthistoricus ver-bonden aan de KULeuven. Hij is voorzitter van Stichting de Sportwereld.

- Meer weten?
- **Pieter Breuker** (eindred.), *Kaatsen: lange traditie, levende sport. Bij het eeuwfeest (1897-1997) van de Koninklijke Nederlandse Kaatsbond (KNKB)*, Leeuwarden, 1997
- **Jaap Jetzes Kalma**, *Kaatsen in Friesland. Het spel met de kleine bal door de eeuwen heen*, Franeker, 1972
- **Lieuwe Pietersen**, *Friesland in en rond het perk. Enige sociale en sportieve aspecten van het Friese kaatsspel*, Leeuwarden, 1956
- **André Swijtkink**, *Een sportman doet niet aan politiek. Groei en populariteit van de Nederlandse sportbeoefening in oorlogstijd*, Amsterdam, 2010
- www.sportwereld.nl

Ondanks de nationale aspiraties van de Kaatsbond - getuige 'Nederlandsche' en 'pro patria' - kwam de herinvoering van het kaatsen buiten Friesland maar matigjes van de grond. (Tresoar/ Kaatsmuseum)

ONTDEK DE KRACHT VAN
STOOM
 BEZOEK HET GROOTSTE NOG WERKENDE
 STOONGEMAAL TER WERELD

Het Woudagemaal, uniek in de wereld

Ontdek de kracht van stoom in het bezoekerscentrum en beleef het mee in 3D. De rondleiding voert je langs de fascinerende techniek van het grootste, nog in werking zijnde stoomgemaal ter wereld. Een indrukwekkende kathedraal van stoom gebouwd in de architectuur van de Amsterdamse School. Dat móet je gezien hebben. Oog in oog met de beschermende kracht tegen het water. Zonder Woudagemaal zag Nederland er heel anders uit!

- Spannende 3D-film
- Educatieve activiteiten
- Prachtige architectuur
- Technisch hoogstandje
- Gezellige koffie- en theeschenkerij
- Werelderfgoed

Bezoekadres: Gemaalweg 1a, 8531 PS Lemmer
 Zie voor de openingstijden op www.woudagemaal.nl

United Nations
 Educational, Scientific and
 Cultural Organization

Ir. D.F. Woudagemaal
 Werelderfgoed
 sinds 1998

Ir. D.F. WOUDAGEMAAL

Magistrale beleving van stoom, architectuur en water

(Foto Hoge Noorden)

Eerde Beulakker over de popularisering van de Friese watersport

Eerde Beulakker in 2009 op zijn eigen schip, de Taeke Hadewych. (Collectie Eerde Beulakker)

Eerde Beulakker (Zeist, 1944) promoveerde onlangs op een studie naar de geschiedenis en de sociale verhouding in de Nederlandse watersport. Beulakker werkte tot 2004 als docent psychologie aan de Noordelijke Hogeschool Leeuwarden. Bij watersporters is hij bekend als schrijver van zes boeken, waarin hij zijn belevenissen als zeezeiler beschreef. Ook publiceerde hij regelmatig in de *Waterkampioen*. Een studie naar de watersport was voor hem na zijn pensionering een logische stap. Tijdens zijn studie werd Beulakker getroffen door de spierziekte ALS. Hij liet zich er niet door uit het veld slaan en zette zijn werk voort. De bekroning van zijn werk was op 4 april 2012, toen hem in Leiden de doctorsbul werd uitgereikt.

'Het begin van de watersport in Nederland is vrij nauwkeurig te dateren,' vertelt Eerde Beulakker. 'In 1622 werd in Amsterdam een jachthaven geopend waar ruimte was voor enkele tientallen speeljachten. Deze rijk versierde zeilschepen golden voor hun eigenaren als belangrijk statussymbool. Zij konden zich veroorloven om louter voor het plezier een schip in de vaart te houden.' In zijn proefschrift 'Onderscheid moet er zijn' schrijft Eerde Beulakker dat in Friesland niet een dergelijk markant beginpunt is aan te geven. 'Hier geen eeuwenoude jachthavens en statussymbolen, maar er werd wel degelijk voor het plezier gezeild. Dat gebeurde in schepen, die door de week werden gebruikt voor vervoer van goederen of mensen. In het Friese waterland werd bij kermissen en jaarmarkten vaak een 'hurdsilerij' georganiseerd. Het was volksvermaak, vergelijkbaar met kaatspartijen en 'hurdriderijen'. Vaak werden de wedstrijden georganiseerd door kasteleins, die hoopen door de toevloed van publiek wat extra's te verdienen. Het zeilen was meer vermaak, dan een georganiseerde sport.'

Kloek zeemanschap

Dat veranderde in het midden van de 19de eeuw. Prins Hendrik de Zeevaarder (1820-1879), een jongere broer van koning Willem III,

Prins Hendrik de Zeevaarder als luitenant-admiraal met onder de arm een zoekijker. (Fries Scheepvaart Museum)

had het streven om van Nederland weer een zeevarende natie te maken. Door de oprichting van een netwerk van 'yachtclubs' wilde hij het kloeke zeemanschap uit de Gouden Eeuw nieuw leven inblazen. Jongeren moesten weer leren wat zeilen en roeien was. In 1846 werd in Rotterdam de Koninklijke Nederlandsche Yacht-Club opgericht. Amsterdam kon natuurlijk niet achterblijven. Daar werd een jaar later de Koninklijke Nederlandse Zeil- en Roei-vereniging opgericht. En weer een jaar later volgde in Friesland, in Leeuwarden, de Zeilvereeniging Oostergoo. 'Hoewel er in deze verenigingen in de beginjaren wel aandacht was voor het bijbrengen van zeemanschap,

'Eeltsjebaes en Skearbaes'

kwam dat ideaal van Prins Hendrik al na een jaar of vijftien op een zijspoor. En ook zijn ideaal van een netwerk van samenwerkende yachtclubs werd niet verwezenlijkt. Er was eerder sprake van concurrentie tussen de clubs. Bovendien ontwikkelde iedere club zich op zijn eigen manier. Bij de ene club was naast de zeilsport ook veel aandacht voor de roeisport. Bij andere clubs, Oostergoo bijvoorbeeld, lag het accent meer op de zeilsport. Begrijpelijk want in de Hollandse steden werd vooral door stu-

De Waterkampioenen begon in 1927 en richtte zich speciaal op de waterrecreant. (Fries Scheepvaart Museum)

Sigaretrommel met opdrukken ter herinnering aan de zeilwedstrijden die in 1892 door de Zeilverenigingen Sneek en Oostergoo werden georganiseerd ter gelegenheid van het bezoek van koningin-moeder Emma en Wilhelmina aan Friesland. (Fries Scheepvaart Museum)

denten veel geroeid, terwijl dat in Friesland veel minder het geval was.'

De organisatie komt op gang

In Friesland was Oostergoo dus de eerste zeilvereniging. Prins Hendrik had contact gezocht met Julius van Eijsinga uit Leeuwarden om hem te vragen een yachtclub op te richten. Vanuit zijn netwerk wist Van Eijsinga een groep enthousiaste zeilers te verenigen in een club. Hun zeilwedstrijden waren anders van karakter dan de wedstrijden die door kasteleins werden uitgeschreven: er kwamen wedstrijdreglementen en klasse-indelingen. Er was veel meer aandacht voor regels en organisatie. In navolging van Oostergoo werden ook elders in Friesland zeilverenigingen opgericht: Sneek (1851), Langweer (1859), Grou (1860), Lemmer (1865). Hoewel er in Friesland een traditie was van zeilen als volksvermaak, waren dit geen 'volkse' verenigingen. De besturen werden gevormd door de plaatselijke elites en ook de leden behoorden tot de top van de beter gesitueerden. Er werd gezeild in dure jachten als boeiers en tjotters. Het bezit daarvan was pure luxe, waarmee toegang van volkse leden automatisch was geblokkeerd.

Eeltsjebaes bouwde op het oog

Veel van deze jachten werden gebouwd op de werven van kleine, ambachtelijke scheepsbouwers als Lantinga en Croles in IJlst. Eeltje Holtrop van der Zee te Joure is bij liefhebbers van ronde jachten de meest befaamde scheepsbouwer. 'Eeltsjebaes' wordt hij liefkozend genoemd. Of die eer terecht is, waagt Beulakker te betwijfelen. 'Natuurlijk, hij bouwde mooie schepen. Maar op andere werven werden ook mooie jachten gemaakt.'

Het bestuur van de Sneker Zeilclub, die in 1902 werd opgericht naast de Sneeker Zeilvereniging die al sinds 1851 bestond voor de hogere middenklasse. Foto van 1915. (Fries Scheepvaart Museum)

Bovendien was Eeltsjebaes wel erg traditioneel. Eeuwenlang voer men in Nederland met ronde en platbodem schepen, 'walnoten met zijzwaarden' noemt Beulakker ze. Buiten Nederland was de jachtbouw veel innovatiever. Het duurde erg lang voordat hier werd gevaren met scherpe midzwaardjachten. 'Myn each is myn rij' zou de lijfspreuk van Eeltsjebaes zijn geweest. Hij bouwde op het oog en had geen rij (maatstok) of tekeningen nodig. Dit stoere conservatieve standpunt werd zijn handelsmerk, dat ook klanten uit Amsterdam naar Joure lokte. Beulakker vindt de mystificatie van Eeltsjebaes wat overdreven. Sommigen vergelijken hem met Bugatti. 'Ten onrechte want de Italiaanse ontwerper

Eeltje Holtrop van der Zee, Eeltsjebaes, scheepsbouwmeester in Joure, gebruikte geen maatstok, maar bouwde op het oog. (Fries Scheepvaart Museum)

Lemsteraken varen bij het 150-jarig bestaan van de Koninklijke Zeilvereniging Oostergoo in Grou in 1998. (Fries Scheepvaart Museum)

was zeer innovatief en dat kunnen we van Eeltje Holtrop van der Zee toch niet zeggen.'

Elitesport

De tweede helft van de 19de eeuw was een tijd van grote veranderingen. De bevolking groeide, vooral in de steden, waar de industrie opkwam. Het vervoer tussen de steden vond meer en meer plaats over het spoor en over landwegen en steeds minder over de aloude vaarwegen. In verstedelijkte gebieden nam de verpaupering toe. Spanningen tussen arm en rijk namen toe. 'Elites zijn altijd bang geweest voor de massa. Ze deden dus erg hun best om ze rustig te houden en te beschaven. Een van de middelen om dat te bereiken waaide over

De boeier (het Statenjacht) Friso is op de werf van Eeltje Holtrop van der Zee in Joure gebouwd voor baron Van Harinxma thoe Slooten. (Fries Scheepvaart Museum)

uit Engeland: sportbeoefening. Sport werd gezien als een goed middel om mensen te vormen met idealen als fair play en competitie. Fysieke vorming, ontspanning en plezier waren goede middelen om de arbeidersklasse te verheffen.' De burgerij zag in sport een remedie tegen ledigheid en drankzucht. Sporten als voetbal en wielrennen waren aanvankelijk net zo elitair als de zeil- en roeisport. Maar aan het eind van de 19de eeuw gold voor deze beide sporten dat ze al een stuk minder elitair waren en ook werden beoefend door het gewone volk. Voor de watersport gold dat niet. Een belangrijke reden daarvoor is dat een zeilboot aanzienlijk duurder is dan een voetbal of een fiets. Terwijl andere sporten steeds populairder werden, bleef de watersport toch vooral een zaak van de elite.

Gesloten bruggen op zondag

Ook andere maatschappelijke ontwikkelingen leken weinig vat te hebben op de watersport. Een groot deel van de 20ste eeuw was de Nederlandse maatschappij ingedeeld in zuilen. Protestant, katholieken, socialisten en liberalen hadden hun eigen politieke partijen, kranten, scholen en omroepen. En ook de sport ontkwam niet aan de verzuiling. Er waren katholieke en protestantse voetbalclubs en binnen de neutrale zuil waren er zelfs verschillen tussen arbeidersclubs en liberale clubs voor de hogere burgerij. 'In de watersport zijn nauwelijks sporen van de verzuiling terug te vinden. Hooguit zijn er klasseverschillen. In Sneek werd door de lagere middenklasse in 1902 de Sneker Zeilclub opgericht naast de Zeilvereniging Sneek die al sinds 1851 bestond en waarvan de leden behoorden tot de hogere middenklasse. Maar in het algemeen werd de watersport beoefend door de liberale burgerij. Dat blijkt bijvoorbeeld uit het feit dat zeilclubs ageerden tegen de zondagse brugsluiting. Voor de burgerij was de zondag de dag bij uitstek om het water op te gaan. Het zondagse watersportplezier werd echter danig belemmerd door bruggen die vanwege de zondagsheiliging niet bediend werden. Jack van den Berg, oud-directeur van De Marrekrite, vertelde me dat het vroeger in Lemmer te merken was wanneer er de ARP en de CHU aan de macht waren. Dan waren de bruggen op zondag gesloten. Wanneer de katholieken een meer-

Hendrik Bulthuis in een zestien-kwadraat. Een praktisch zelfbouw-jacht zonder al te veel poespas dat hij in 1931 had ontworpen. (Fries Scheepvaart Museum)

derheid hadden, werden de Lemster bruggen op zondag wel bediend.' De Friese zeilverenigingen waren dus lange tijd bolwerken van conservatieve en liberale elites. Oostergoo is dat nog steeds. 'Ik zou in Nederland geen watersportclub weten die zo conservatief is als Oostergoo. Het is nog steeds een gesloten bolwerk van hoog opgeleide mannen. Vrouwen worden niet toegelaten. Ballotage lijkt er belangrijker dan de sportieve prestatie. En hoewel Oostergoo niet maatgevend is, kenmerken veel watersportverenigingen zich nog wel door het feit dat het nog steeds een mannenwereld is. De voorzitters zijn vaak mannen. De watersport is een 'witte' sport. Gekleurde mensen zie je nauwelijks op het water, laat staan hoofddoekjes. In Friesland heb ik ze nog nooit gezien.'

Skearbaes en zijn BM'er

Toch is de watersport al lang niet meer voorbehouden aan de 'happy few'. 's Zomers is het wit van de zeilen op de Friese meren en in de bouwvak is het vaak filevorming van kruisertjes voor de belangrijke bruggen. Een belangrijke bijdrage daaraan werd geleverd door Hendrik Bulthuis uit Burgum. In het dagelijks leven was hij kapper. 'Skearbaes' werd hij in Burgum genoemd. 'In zijn vrije tijd zeilde hij graag en het was zijn ideaal om dat ook mogelijk te maken voor mensen met een smalle beurs. In 1928 ontwierp hij de BM, Bergumermeer, en drie jaar later de zestien kwadraat. Deze schepen waren goedkoop omdat ze zonder vakkennis zelf gebouwd konden worden. Door gebruik te maken van mallen, die ook fungeerden als spanten, en smalle buigzame latten, kon vrijwel iedereen

zo'n zeiljacht bouwen. De zestien kwadraat was een groot succes. Er is geen Nederlandse zeiljacht waar zoveel, zo'n 10.000, exemplaren van zijn gebouwd, als de zestien kwadraat van Hendrik Bulthuis. In het westen werd erg neergekeken op de zestien kwadraat. Bij zeilclubs als de Kaag werd men liever gezien in een regenboog of pampus. Een zestien-kwadraat had geen status. Het is een typisch Friese boot: functioneel zonder al te veel poespas. 'Natuurlijk hebben ook andere jachten en werven bijgedragen aan de popularisering van de watersport. Ricus van der Stadt uit Zaandam was een grootheid. Hij ontwierp de valk, het eerste zeiljacht dat in seriebouw, op industriële wijze gemaakt kon worden. Ook het populaire polyesterjacht Pionier is door Van der Stadt ontworpen.'

Opkomst van de motor

Goedkope zeiljachten droegen in belangrijke mate bij aan de popularisering van de watersport. De opkomst van de explosiemotor was ook belangrijk en de toename van vrije tijd. Sommigen dachten dat het nu met het primitieve zeilen en roeien nu wel gauw voorbij zou zijn. Motorboten waren snel en modern. Bovendien waren motorboten bijzonder geschikt voor toertochten en vakanties. In het blad *De Watersport*, dat vanaf 1912 verscheen, werden uitgebreide reisverslagen geplaatst. De romantiek van het varen op meren en plassen werd daarin zwaar gecultiveerd. Ook de ANWB richtte zich op de waterrecreant, vanaf 1905 met de rubriek 'Op het water' en vanaf 1927 met de *Waterkampioen*. De opkomst van de motor was belangrijk, maar het zeilen is niet verdwenen. Er is bijna geen zeilboot meer zonder (buitenboord)motor. 'Zeilers die eerlijk

Hendrik Bulthuis, Skearbaes, werkt in 1928 in Burgum aan de eerste BM'er. Dochter Hieke kijkt toe en Jan van der Steeg helpt een handje. (Fries Scheepvaart Museum)

zijn, moeten erkennen dat ze de motor vaker gebruiken dan de zeilen. Zonder de motor was de pleziervaart nooit zo populair geworden als nu het geval is.' Inmiddels is de watersport een belangrijke bedrijfstak geworden, vooral in Friesland. Er wordt door overheden dan ook veel geïnvesteerd in faciliteiten, zoals de aanleg van jachthavens en aquaducten.

Getatoëerde gorilla's

Toch is er sinds 2008 wel een kentering te bespeuren, die niet alleen door de bankencrisis is te verklaren. De watersport vergrijsd. Friesland wordt als watersportparadijs nog steeds zeer hoog gewaardeerd, maar niet door jongeren. 'De voorzieningen zijn allemaal gericht op de bezadigde watersporter. Jonge mensen houden niet van toeren. Zij houden van snelheid en spektakel. In Friesland is echter maar weinig ruimte voor snelle watersporten als kitesurfen en waterskiën. Waterscooters zijn zeldzaam in Friesland en wanneer ze over het water scheuren, schudden de meeste watersporters meewarig het grijze hoofd. Ze kijken er op neer en ergeren zich er aan. Getatoëerde gorilla's. Ook kinderen die met hun rubberbootjes over het water racen zijn als rustverstoorders een grote bron van ergernis voor de bezadigde babyboomers. Toch zou daar wel iets mee moeten gebeuren, want de vergrijzing is misschien wel een grotere bedreiging van de waterrecreatie, dan de economische crisis. Voor de komende jaren voorspel ik krimp, want hoe druk het op het water ook is, een boot is en blijft een luxeproduct. Je kunt best zonder en in moeilijke tijden staan niet alleen veel huizen te koop, maar vooral ook veel boten.' Iets van het elitaire karakter van de watersport is dus wel gebleven. Het hebben van een zeiljacht of motorboot is nog steeds een luxe. En hoewel de watersport sterk is gepopulariseerd en veel mensen inmiddels een boot hebben, zijn er nog wel degelijk grote onderlinge verschillen. Want het maakt uit wat voor boot je hebt: een goedkope, industrieel gemaakte serieboot als de Bavaria of een 'custom made' boot. Ook maakt het uit van welke watersportvereniging je lid bent: een volkse of een chique. Het is niet voor niets dat Beulakker zijn studie de titel gaf: 'Onderscheid moet er zijn'. <

SNEEK

van veenterp tot waterpoortstad

Nieuw verschenen bij Afûk uitgeverij

Langs terpen, veenontginningen en (hem)dijken
wordt het ontstaan van Sneek geschetst in een
nieuw standaardwerk van ca. 400 pagina's.

nu in de
boekhandel
45,-

SNEEK

Dit boek vertelt de geschiedenis van de stad – al 500 jaar hét centrum van de Friese Zuidwesthoek – en besteedt daarbij met name aandacht aan de politieke, sociaal-economische en culturele ontwikkelingen in de afgelopen 1000 jaar. Het boek beschrijft onder meer het actieve bedrijfsleven van Sneek door de eeuwen heen, de monumentale gebouwen en woonhuizen, maar ook de huisvesting van “de gewoane sneker” en natuurlijk ontbreekt de ontwikkeling van Sneek als centrum van de binnenvaart en als watersportstad niet.

Rijk geïllustreerd met oude en nieuwe prenten, schilderijen, foto's, kaarten en plattegronden.

gebonden | ca. 400 pagina's | full-colour | 20,5 x 27,5 cm |

www.afuk.nl

afûk

Abe Lenstra

Over de constructie van de voetbalvirtuoos

Sportgeschiedenis is het lelijke eendje in de vijver van de academische geschiedschrijving in Nederland. Nog altijd. En dat terwijl op verwante velden als mediageschiedenis en geschiedenis van populaire cultuur wel serieus onderzoek wordt verricht. Een ander thema dat historici – en hen niet alleen – in onze tijd aanspreekt, is dat van de herinnering, al dan niet verbonden met verwante thema's als levensverhaal en identiteitsvorming.

Eén manier om de beoefening van de sportgeschiedenis een stevige injectie te geven is de zojuist genoemde velden en thema's te betrekken op het verschijnsel van bewonderde sporthelden in het algemeen en voetbal-idolen in het bijzonder. Hoe ontwikkelde dat fenomeen van bewondering en identificatie zich in de vorige eeuw in Nederland? Welke helden en idolen speelden in die historische ontwikkeling een hoofdrol? Wat stelde hen in staat die rol te spelen?

Ambivalent idool

De voetbalvirtuoos Abe Lenstra (1920-1985) is een dankbaar onderwerp in dit verband. Niet voor niets heet de in 2007 verschenen, uitvoerige en goed gedocumenteerde biografie over hem *Abe. Het levensverhaal van Nederlands eerste grote sportidool*. In dit door Johann Mast geschreven boek wordt op basis van vooral krantenverslagen, periodieken en interviews een beeld geschetst van een voetbalcrack met talent voor vele sporten. Maar in de omgang met ploeggenoten en tegenstanders, zo komt uit de biografie naar voren, liet Lenstra zich regelmatig van zijn dwarse, nukkige en onaardige kant zien. Op de achterflap wordt de oud-voetballer Jan Mulder, romanticus in hart en nieren, aangehaald: 'Abe Lenstra was een sprookje, dat je elke dag weer aan jezelf vertelde.' Maar dat is toch niet het *Leitmotiv* van Masts boek geworden, zelfs niet een zijpad. Het beeld dat Mast van Lenstra schetst, is veel ambivalenter en gericht op een soort *debunking*: een grote voetballer, bewonderd door velen, maar eigenlijk een weinig innemende persoonlijk-

heid. Dat neemt niet weg dat Mast in zijn onderzoek veel details uit het voetballeven van Abe naar boven heeft gehaald die veelzeggend zijn voor diens zelfbeeld, vedette-neigingen en voetbalopvattingen.

Profrucs

Tot de beste delen van Masts boek behoren de hoofdstukken over Lenstra's jeugd en over Heerenveen en Abe in oorlogstijd. Twee voorbeelden in dit verband. Nadat Abe in 1936 als vijftienjarige zijn debuut had gemaakt in het eerste elftal van Heerenveen werd hij verder bijgeschoold door de Britse trainer van de club, Syd Castle. Die leerde de leergierige Abe ook echte Engelse profrucs, zoals een verde-

diger even op de hielen gaan staan voordat je het kopduel met hem aan ging of even een rukje aan zijn shirt. Midden in de oorlog – Heerenveen was in 1942 voor het eerst noordelijk kampioen geworden – was Abes roem ook doorgedrongen tot Duitse militaire officieren in de plaats. Abe wist dat en als Duitse militairen in gezang langs zijn ouderlijk woonhuis marcheerden, ging de lokale ster in de deurpost staan kijken, niet in het minst om af te wachten totdat de jonge luitenant die de troepen leidde naar hem salueerde. Dit tot groot ongenoegen van vader Lenstra. Zijn zoon zag dat anders. Hij zag het als een manier om uit de handen van de bezetter te blijven.

Abe Lenstra, debuterend als middenvoor, komt stevig in op de keeper van Enschedese Boys, tijdens de wedstrijd om het voetbalkampioenschap van Nederland. De uitslag was 3-2, 10 april 1950. (Nationaal Archief/Spaarnestad Photo)

Duister en mysterieus

Heel anders van toon en formule is Eppie Dams *faction*-achtige biografische verhandeling *Abe. Een beeld van een speler* uit 2006. Dams inzet was niet om te achterhalen wie Abe Lenstra werkelijk was geweest. Hij laat een aantal mensen uit Abes naaste omgeving aan het woord over de voetballer en mens Lenstra. De schrijver baseert zich niet op vraaggesprekken, maar op al gepubliceerde interviews, andere informatie en eigen verbeeldingskracht. De stille, duistere en mysterieuze Lenstra blijft voor hen allemaal ongrijpbaar. Het is duidelijk dat Dam meer in het spoor van de al aangehaalde Mulder terecht komt. De mythe Abe blijft in stand en Abes stem beluisteren we in bewerkte fragmenten uit het voetbalinstructieboekje *Voetballen doe je zo*, dat in 1956 verscheen. De journalist Bert Pasterkamp had deze voetbalwijsheden van Abe op schrift gesteld. Dam stelt interessante vragen in zijn schets. Nou ja, laat anderen die vragen stellen. De analist bijvoorbeeld. 'Was Abe een artiest? Ja, maar zelf wist hij het amper.' Zou het? Dam laat de analist vervolgens beweren dat de jonge Abe vroeger voor het begin van de wedstrijd wel jongleerde met de bal. Dat klopt. Er is het mooie verhaal dat de jonge broekjes Lenstra – Abe en zijn wat oudere broer Jan – in hun debuutjaar voor het eerste van Heerenveen bij een wedstrijd in Leeuwarden vlak voor de aanvang van de match tot groot vermaak van het publiek de bal minutenlang naar elkaar toekopten. Volgens Dams analist was de al wat oudere Abe 'niet uit op het applaus van het publiek met die extra franje'. Dat van die extra franje klopt wel. Maar de gunst van het publiek wilde Abe maar wat graag met zijn verfijnde, technische balcontrole en getoond spelinzicht. De analist sluit af met de overdenking dat Abe een natuurtalent was en daardoor zo gemakkelijk kon voetballen. Maar juist uit de vroegste interviews met Lenstra, die al vanaf 1945 in de sportpers verschenen, gaf deze steeds aan hoe hij in zijn heel jonge jaren enorm veel trainingsarbeid had gestoken om een perfecte balbehandeling te krijgen. Dat werpt toch een wat ander licht op wat de analist stelt: 'Harde werkers hebben

Abe poseert in de tuin achter zijn ouderlijk huis. (Museum Willem van Haren)

Voetbalvereniging Heerenveen werd noordelijk kampioen in het seizoen 1942/43. (Museum Willem van Haren)

In 'Voetballen doe je zo' legt Abe Lenstra in les 22 uit hoe je moet jongleren: de schoenpunt schuift steeds onder de bal door, je duwt in opwaartse richting en het leer draait steeds naar binnen.

Promotie naar de eerste klasse voor de vv Heerenveen in 1937. Links staat Jan, de broer van Abe Lenstra. Hij zelf staat achteraan, als vierde van links. (Museum Willem van Haren)

het voetballen moeten leren, artiesten hebben het altijd in zich gehad.'

Innerlijke onrust

Juist dat is wel één van de opmerkelijkste aspecten van Lenstra's zelfbeeld: voetbal-virtuoso willen zijn. Vandaar zijn gehamer op tweebeuigheid, op goed kunnen timen en koppen, een bal ineens of met de buitenkant van de voet kunnen spelen. Al voor zijn dertigste oreert hij in 1949 in de befaamde interviewreeks met twee journalisten van *De Volkskrant*, Jan Vesters en Abe Frankena, over het nemen van de strafschop. 'Lenstra is evenzeer penalty-specialist, niet alleen om zijn afschrikwekkend schot, maar hij is ook mentaliteit de aangewezen man, omdat de spanning van het ogenblik hem uiterlijk vrijwel onberoerd laat.' Inderdaad, uiterlijk – maar innerlijk lag dat anders bij Abe. Hij legt dat het journalistenduo haarfijn uit. Vroeger plaatste hij de bal niet al te hard, maar zuiver in een benedenhoek. Totdat een keeper eens een keer bewegingen op de lijn ging maken. In zijn zenuwen schoot Abe toen naast. Vanaf dat moment vuurde hij zijn penalties kogelhard op het doel af. Heel zuiver trappen hoeft dan niet meer. In de kampioenscompetitie 1947/48 nam Lenstra op die manier met

succes twee strafschoppen tegen Haarlem, terwijl de befaamde international Kick Smit achter zijn rug naar zijn doelman stond te seinen naar welke hoek de bal zou gaan. Een jaar later stond Abe in de kampioenscompetitie weer achter de bal in een heel belangrijke wedstrijd thuis tegen BVV uit Den Bosch. Op het doel stond Saris en Abe koos weer voor zijn kogel op doel. De bewaarde foto laat zien dat het krijt van de penaltystip stooft. Saris stopte echter het kanonschot. Heerenveen verloor de wedstrijd, wat een ongunstige wending bracht in de kans op het kampioenschap van Nederland.

Had Abe zelf een idool?

Van Jan Mulder weten we dat hij in de voetbalpartijtjes na schooltijd altijd Abe wilde zijn. Maar wie wilde Abe zijn bij de partijen die hij speelde op het schoolplein in Heerenveen in de jaren 1920? We weten het niet. Hij heeft het er kennelijk nooit over gehad. En ook niet over 'We gaan naar Rome', in 1934. Veertien was Abe toen. Dat was de allereerste keer dat Nederland werd bevangen door de Oranje-voetbalkoorts vanwege het wereldkampioenschap in Italië. Op ieders lippen lag het gelijknamige lied van Willy Derby. Zong Abe dat ook? En spaarde

In 1949 begon de strip waarin de voetballers Abe Lenstra, Kick Smit en Faas Wilkes werden vereeuwigd in de voetbalheld Kick Wilstra. (Tresoor)

hij ook voetbalplaatjes met vaderlandse grootheden voor het album *Voetbalglorie* van Han Hollander, de immens populaire radioreporter? De tijd van Beb Bakhuys en Kick Smit. Over Kick Smit heeft Abe zich later wel eens lovend uitgelaten. Ook een speler met een goede techniek. In maart 1940 maakte Abe zijn officiële debuut in het Nederlands elftal als linksbinnen, op de plaats van de gepasseerde Kick Smit. Na de oorlog zou nog een keer het omgekeerde gebeuren: Abe Lenstra uit de Oranjeselectie en Kick Smit erin. Dat was in november 1946, een wedstrijd tegen de Engelse profs, die met 8-2 werd verloren. Een andere speler waarover Abe zich wel eens positief uitliet was Faas Wilkes. Een speler die op techniek schiet, niet op kracht én geweldig kan passeren, zo meende hij in 1949. Laat in datzelfde jaar de stripserie starten waarin deze drie voetballers Kick Smit, Faas Wilkes en Abe Lenstra vereeuwigd worden in de voetbalheld Kick Wilstra. Over een jongen uit Veendorp die in oorlogstijd met topvoetbal kennis maakt in Engeland, daarna een glanzende profcarrière doormaakt in Italië en vele wedstrijden speelt in het Nederlands elftal. Hoeveel jongensdroom, identificatie en idolatrie is wel niet verbonden met de schepping van Henk Sprenger in dit al in die tijd zo aansprekende medium. <

Prof.dr. Yme Kuiper (Heerenveen, 1949) is (namens Groninger Universiteitsfonds) bijzonder hoogleraar in de Historische Antropologie en Antropologie van Religie aan de Rijksuniversiteit Groningen.

► Meer weten?

- **Abe Lenstra**, *Voetballen doe je zo*, 1956 (heruitgave Arbeiderspers/Het Sporthuis, Utrecht, 2009)
- **Johann Mast**, *Abe. Het levensverhaal van Nederlands eerste grote sportidool*, Tirion Sport, Utrecht, 2007
- **Eppie Dam**, *Abe. Een beeld van een speler*, Bornmeer/Stichting It Fryske Boek, Ljouwert, 2007

Stadsgezicht Hindeloopen

Museum Hindeloopen heeft een unieke tekening van de stad Hindeloopen uit 1640-1650 aangekocht. De tekening komt uit de collectie Lodewijk Houtakker en is gemaakt door Wenzel Hollar (1607-1677), die vooral bekend is om zijn etsen en tekeningen. Hij werd geboren in Praag, maar werkte veel in West-Europa waar hij stads- en zeegezichten tekende. De oudste tekening van de stad kon worden aangeschaft door bijdragen van drie stichtingen. www.museumhindeloopen.nl

Van Doesburg-Rinsemahuis

Museum Drachten gaat door met het plan voor een Van Doesburg-Rinsemahuis. Het huis aan de Torenstraat 3 in Drachten wordt tot in detail ingericht volgens de ideeën van Theo van Doesburg, die in de jaren twintig bevriend raakte met de broers Thijs en Evert Rinsema. Ook te zien en de meubels zijn in de stijl die gekenmerkt wordt door het gebruik van primaire kleuren. Naast de museale functie biedt de bovenverdieping een verblijf voor kunstenaars die verwant zijn met Dada en De Stijl. Het huis moet in de herfst van 2014 klaar zijn. www.museumdrachten.nl

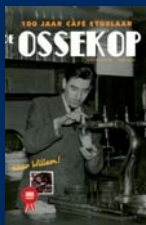
Fries Film Archief

Het Fries Film Archief heeft de website www.friesfilmarchief.nl vernieuwd. Op die site kan in een catalogus worden gezocht van ruim 6.000 films en video's. Gedigitaliseerde films worden regelmatig aan de collectie toegevoegd. Op de site staat ook informatie over de geschiedenis van de film in Friesland. Onlangs zijn het Fries Film Archief en Historisch Centrum Leeuwarden begonnen met het online zetten van historisch filmmateriaal over Leeuwarden onder de naam Historisch Leeuwarden. www.friesfilmarchief.nl

De Ossekop viert eeuwfeest

Er is een glossy magazine verschenen over 100 jaar café Eygelaar, ook bekend als De Ossekop, aan de Uniabuurt in Leeuwarden. Het café heeft sinds 1912 niets aan het

interieur veranderd en is in al die tijd gerund door dezelfde familie. Het blad, waar Gert-Jan Slagter de vormgeving van deed, schetst de geschiedenis van 'café Eygelaar' aan de hand van een mix van historische feiten en interviews met stamgasten die herinneringen ophalen aan vroeger. Daarnaast laten foto's een duidelijk beeld zien

van de cliëntèle, bestaande uit de Leeuwarder middenstand, kleine ondernemers en journalisten.

www.aedlevwerd.nl

Saskia400

Dit jaar is het 400 jaar geleden dat Saskia Uylenburgh, de vrouw en muze van de wereldberoemd geworden schilder Rembrandt van Rijn, in Leeuwarden werd geboren. Er is een boek verschenen over Saskia's leven van Froukje de Jong-Krap. Er is een tentoonstelling over Saskia te zien in de Van Harenskerk in St. Annaparochie waar ze in 1634 met Rembrandt trouwde. In het najaar zijn er verschillende activiteiten in het kader van Saskia400, waaronder een Saskiaviering en een expositie in Historisch Centrum Leeuwarden.

www.saskia400.nl en

www.historischcentrumleeuwarden.nl

Ofskied Oebele Vries

Oebele Vries is by syn ôfskied fan de Ryksuniversiteit Grins beneamd ta Ridder yn de Oarder fan Oranje Nassau. Hy wurke sûnt 1978 as dosint en ûndersiker by de stúdzje Fryske taal en kultuer en is no mei pensjoen. Hy hat mear as 200 wittenskiplike artikelen en boeken skreaun, benammen oer midsieuske skiednis, Aldfrysk en de regionale skiednis fan Noardeast-Fryslân.

www.kollumerland.nl

Bijzonder hoogleraar

Professor doctor Yme Kuiper wordt per 1 september benoemd tot bijzonder hoogleraar Historische buitenplaatsen en landgoederen aan de Rijksuniversiteit Groningen. Met de instelling van deze nieuwe leerstoel in het jaar van de Historische Buitenplaats 2012 krijgt de universiteit als enige in Nederland een academische onderzoeks- en onderwijsgroep voor buitenplaatsen en landgoederen. Geschiedenis van de bewoners van de buitenplaatsen, architectuur en interieurs van de huizen en het landschap

van de bijbehorende tuinen, parken en landgoederen krijgen aandacht. Kuiper combineert zijn nieuwe functie met zijn huidige functie van bijzonder hoogleraar Historische Antropologie en Antropologie van Religie aan de RUG. www.buitenplaatsen2012.nl

Zeldzame trekker gerestaureerd

De oranje Allis Chalmers tractor 'type B' uit 1939 is gerestaureerd en te zien in het Fries Landbouwmuseum in Earnewâld. De trekker stond al sinds 1987 in het depot te wachten op restauratie. De trekker werd ingevoerd door smid Huisman in Pingjum via de firma n.v. Louis Reijnders te Amsterdam. Een jaar vóór de Tweede Wereldoorlog startte Huisman met de verkoop van Allis Chalmers tractoren. Hij verkocht er vijf. Zijn bestelling het jaar daarop is nooit aangekomen. Het schip dat ze vervoerde, werd door een Duitse onderzeeër getorpedeerd en zonk. Dit model B met ongeveer 15 pk was voor die tijd een moderne trekker. De vorm leek op een wespentail en kreeg al gauw deze bijnaam. www.frieslandbouwmuseum.nl

Speuren in archieven Harlingen

De vereniging Oud Harlingen begint met het Harlinger gemeentearchief een project om de belangrijkste gegevens over te nemen uit zo'n 9.000 verkoopaktes van onroerend goed in de Harlinger binnenstad. Dat levert veel informatie op over huizen en hun bewoners, maar ook inzicht in familielaties, beroepen en huizen-, straat- en steegnamen. Het archiefproject begint in het najaar. Er worden vrijwilligers gezocht die 17de- of 18de-eeuws handschriften kunnen lezen of dat willen leren. www.oud-harlingen.nl

110 jaar geleden...

Algemeen Kiesrecht

Amsterdam, 30 juli 1902. 'Weinig geestdrift voor het Algemeen Kiesrecht in Friesland!' schreef een corr. aan het Handelsblad. Het Volk zegt, naar aanleiding hiervan: Wij ontkennen niet dat de liefhebberij voor 't algemeen kiesrecht in Friesland geringer is dan toen Domela Nieuwenhuis dat nog als 'de sleutel van de broodkast' voorstelde. Bovendien maken wij ons allerminst grote illusies omtrent de politieke bewustheid der landarbeiders, voor wie de meetings op 20 Juli waren belegd. De eigenlijke arbeiders zijn grotendeels in onverschilligheid neergedompeld en thans even moeilijk in beweging te krijgen als zij vroeger gemakkelijk uren ver trokken om het nieuwe evangelie te horen. (Nieuwsblad van Friesland)

100 jaar geleden...

De piano van Alma Tadema

Londen, 11 juli 1912. De piano van den kort geleden gestorven schilder Sir Laurens Alma Tadema is een der merkwaardigste instrumenten van Londen, ja van de wereld. Sir Laurens had deze vleugel zelf ontworpen in ivoor, ebbenhout, ingelegd hout en paarlmoer en de lijnen van het instrument waren zoo fraai mogelijk. Doch het merkwaardigste is het autographisch gedeelte ervan. In het bekende Romeinsche huis van Sir Laurens zijn nagenoeg alle bekende kunstenaars uit alle landen der wereld geweest. Zij speelden of zongen er, en vereeuwigden dan hun naam op vierkante perkamenten stukjes die op den binnenkant van het vleugelblad zijn aangebracht. (Leeuwarder Nieuwsblad)

Moddertrein

Moddergat, 23 juli 1912. De moddertrein, bestaande uit locomotief en 16 kipkarren, snort dagelijks over de kruin van den zeedijk, ongeveer 30 maal retour. Daar bij 't rijden op 't hellend terrein de locomotief herhaaldelijk stuk was, ten gevolge van 't bijna of geheel droog loopen van een deel van den stoom ketel, houdt men haar nu op vlak terrein en met meer succes. Door paarden worden de karren uit den kwelder hier op den zeedijk gebracht, en met stoom 1 à 2 K.M. verder vervoerd. 't Is thans een en al drukte, en geen wonder, er werken ongeveer een 150 man, om bijtijds klaar te komen. (Leeuwarder Nieuwsblad)

80 jaar geleden...

Hoe men de courant soms leest

Balk, 13 juli 1932. De Zuid-Westhoek, Balkster Courant van de firma Hoekstra en Zonen, bestond 50 jaar en gaf een jubileumnummer uit, met daarin een proefnummer van de eerste Balkster Courant met het bijschrift: Hoe ons blad er in 1882 uitzag. Toch schijnt een lezer niet te hebben begrepen dat de heer M. Gorter, in 1882 bakker te Balk, 50 jaar later geen reflectanten meer behoeft op zijn advertentie waarin hij een bakkersknecht vroeg. Er was nl. iemand, die zich als zodanig aanbood en in Balk bij enkele ingezetenen vroeg waar ... bakker Gorter woonde... (Leeuwarder Nieuwsblad)

60 jaar geleden...

Zonder de V.U. geen Friese eedskwestie

Leeuwarden, 11 juli 1952. Op de Vrije Universiteitsdagen te Leeuwarden heeft prof. dr. J.F. Koksma in de rede 'De universiteit en het nationale leven' enige belangwekkende dingen gezegd over de Friese eedskwestie. Naar zijn mening is het staan van Friese christenen op het gebruik van hun moedertaal bij het aanroepen van God bij het afleggen van de eed, en de verdediging daarvan door c.h. en a.r. Kamer- en Statenleden, te danken aan de invloed van de V.U., die via ds. Huismans de Friezen heeft doordrongen van het feit, dat zij hun moedertaal kunnen en mogen gebruiken in de heiligste handelingen. (Friesch Dagblad)

50 jaar geleden...

Miss Bril

Amsterdam, 16 juli 1962. Corrie van de Kamp uit Oosterwolde is in de Amsterdamse stadsschouwburg gekozen tot miss Bril. Zij won daarmee 1.000 gulden. Op de foto wordt miss Bril gefeliciteerd door de Franse actrice Zizi Jeanmaire. (Friese Koerier)

Afsluiting van Lauwerszee

Ballastplaat, 24 juli 1962. Minister Korthals hijst de Nederlandse driekleur, ten teken dat nu officieel de werken aan de afsluiting van de Lauwerszee zijn begonnen. De duindoeken van Friesland en Groningen hangen nog opgerold aan de masten, doch zullen zich straks ontplooiën. Een teken van vreugde over de start van een werk dat het Noorden in een nabije toekomst nieuwe perspectieven biedt. (Friese Koerier)

Ids de Jong (Harderwijk, 1959) is medewerker informatie en presentatie bij Tresoar.

(Foto Hoge Noorden)

Kroechpraat

It is in sneontemiddei, in oere as fiif. Yn it lytse kroechje sitte in pear mannen oan de taap. Trije jonkjes, ien sitroentsje, de kastlein hat noch in bakje kofje, mar hat der ek al wat bearenburch yn griemd. Noflik praat, de wike is foarby, moarm nei tsjerke, dan wer los. De simmer sil hast begjinne, mar yn it tsjuster fan de kroech fernimme je dat hast net. Hoewol, dan seit ien fan de mannen: 'Ik ha de jonkjes lêsten yn 'e greide sjoen by de Grouwesleat, by it aaisykjen. Ik soe wol ris sjen wolle wa't it fierste ljeppe kin.' Of: 'Oeral om ús hinne ha se fan dy moaie merkekeatspartijen, kinne we dat hjir net ris ha.' Of: 'Ik ha ferline simmer sjoen dat se op Earnewâld mei 17 skûtsjes yn twa klassen sylden. Dat is gesellich. En dy skippers spue ek net yn in slokje hear.' De mannen seure der wat oer troch, der is altyd wol ien dy't kroech-sitten genôch fynt. Mar dan wurdt de kastlein wakker. Hy wit it wol. 'Sille we master Sybren freegje om de skippers oan te skriuwen, en at Bouke dan dy tontjes fan it preamkesilen der yn smyt.' Fiskerman Bouke knikt en seit: 'Dan moatte we Sytse freegje at dy syn gewear meinimt, foar it starten, ha de hazzen ek efkes rêst.' De kastlein: 'Dan soargje ik foar trije doazen sigaren, in pear liter drank en in gouden klokke foar de winner.' Binnen fiif minuten is it ree. At it safier is, komme de skippers jûns derfoar de kroech al yn, foar it oanjaan. Der wurdt swetst om it libben en stadichwei goed ynnaam. In dei letter de wedstriid en och heden, der moat dêrnei gans neipraat wurde en fanwege dat klokke en de sigaren moatte se dochs wer nei de kroech. In oerke letter tinkt de kastlein, dat ha 'k der wol út. En at se de oare sneons wer mei syn fjouweren oan de taap sitte, seit er sa kwânskwiis: 'It wie wol aardich, takom jier mar wer...?' <

Eelke Lok (Drachten, 1950) hat altyd sjornalist west, wurket no by Omrop Fryslân en makket dêr it skiednisprogramma 'It Paad Werom'.

RESTAURANT

DE KONINGSHOF

FESTIVITEITEN & CATERINGSERVICE

*De Koningshof.
Daar gebeurt 't...*

Sfeervolle accommodatie met zalen • Ruim eigen parkeerterrein
Gezellig tuinterras • Lunch en plateservice
Seizoen gerichte à la carte kaart • Tour du monde specialiteiten
Bedrijfscatering • Partycatering

Prinsenweg 1 – 8443 DN Heerenveen/Oranjewoud (Fryslân)

Tel.: 0513 - 636136 – Fax: 0513 - 633966

E-mail: info@dekoningshof.nl - Internet: www.dekoningshof.nl

(Foto Vereniging Historisch Sneek, fotograaf Obbema)

Ruurd Tjallema, verffabrikant

Op de foto uit 1926 is de tapteijer van verffabriek van de Gebr. Tjallema aan het Grootzand in Sneek te zien. Links kantelt Ruurd Tjallema de verfton, zijn broer Pieter Gerrit vult de bussen. Erachter staan de knechten Wietze van Winden en Johannes Agter. Ruurd Tjallema, geboren in 1878 in Boazum, vertrok naar Noord-Holland en het Gooi op 21-jarige leeftijd. Hij kon zo'n drie cent per uur meer verdienen dan in Friesland. Het uurloon van de meester-schilder lag in Friesland rond de eeuwwisseling op 16 cent per uur. Huizen van beter gesitueerden in Haarlem en Bloemendaal en kerken nam hij onderhanden. Hij keerde voor zijn verloofde Lolkje Cuperus terug naar Friesland en huwde haar in 1904. Hij kocht in dat jaar van het gespaarde geld een potmolen om de pigmenten fijn te malen en begon in Sneek met de productie van verf. In die tijd maakten de huisschilders hun eigen verf. Het maken en vooral het verkopen van de verf vond hij lucratiever dan zelf het schildersvak uitoefenen. Hij verkocht in eerste instantie veel aan boeren de zogeheten klompenverf, een goedkope verf. Later kwamen daar de beurtschippers als klanten bij. Hij huurde aan de Oosterdijk een rookwarenwinkelje waar zijn echtgenote Lolkje naast de pruimtabak nu ook verf verkocht. In 1923 nam hij de verffabriek van Jan Houwink aan het

Grootzand over. Dit grote pand was een forse investering, maar zijn vrouw keek vooruit. Ze dacht aan de toekomst van hun twee zonen, Pé en Gerrit. De zaken gingen steeds beter en samen met zijn broer Pieter Gerrit deed hij de productie. Vandaar de naam Gebr. Tjallema. In het pand aan het Grootzand kon aan de toenemende vraag aan verf in bussen worden voldaan. Hier werden de pigmenten fijngemalen met de potmolen, met bindmiddel (onder andere lijnolie) vermengd en in bussen getapt. In het laboratorium werden de monsters gecontroleerd en nieuwe verven ontwikkeld. Zo werd er een sneller drogende verf onder de merknaam Speurder op de markt gebracht. Tjallemaverf werd een begrip. Broer Pieter Gerrit moest wegens gezondheidsredenen afhaken en de zonen Gerrit en Pé kwamen in 1924 en 1925 in het bedrijf. Ruurd trok zich in 1933 terug uit de zaak. Opnieuw was er sprake van de Gebr. Tjallema. In 1947 verhuisden ze naar een pand van Noury & van der Lande aan de Oppenhuizerweg 62. Er werd verder uitgebreid en uitgebouwd. Om stand te houden zijn ze in 1954 samen gaan werken met Sikkens, van oorsprong een Groningse verffabriek. Met deze fusie is de grote ontwikkeling gekomen en ook het merk Flexa ontstaan. Flexa Fabrieken – Gebr. Tjallema b.v. was geboren. De parti-

culiere doe-het-zelver werd de belangrijkste doelgroep. De naam Tjallema bleek niet geschikt voor de export en in 1955 werd door Sikkens en Tjallema de merknaam Flexa gelanceerd. Op het hoogtepunt in 1957 waren er zo'n 110 mensen in het bedrijf werkzaam. In dit jaar werden de productie en verkoop gescheiden en werd het verkoopkantoor verplaatst naar Amsterdam. Pé Tjallema werd verkoopdirecteur en zijn broer Gerrit werd verantwoordelijk voor de productie in Sneek. De Tjallema's stonden tot 1975 aan het hoofd van het bedrijf. Pieter Tjallema volgde zijn vader Gerrit op en Ruurd Tjallema (zoon van Pé) kwam in 1960 in het bedrijf en vervulde nationaal en internationaal verschillende commerciële functies in de doe-het-zelf sector van Sikkens en later Akzo Nobel. In de jaren negentig is de naam Akzo Nobel ingevoerd en verdween de naam Flexa Fabrieken – Gebr. Tjallema geheel. Op 27 april 2007 werd de deur voor-
goed op slot gedraaid en er rest nu een parkeerterrein. De productie was inmiddels verplaatst naar Groot Ammers. <

(Met dank aan Ruurd Tjallema, kleinzoon van Ruurd Tjallema en aan de Vereniging Historisch Sneek)

Margreet van der Zee (Sneek, 1967) is sinds 2003 conservator van Museum Joure.

Willem Loré en de glooiende

Een sluis in Kollum en straatnamen in Franeker en Leeuwarden herinneren aan 'Professor Willem Loré'. Maar daarmee houdt de bekendheid van Willem Loré (1679-1744) in Friesland ook wel zo'n beetje op. En dat terwijl hij in zijn tijd waterwerken aanlegde die hun weerga niet kenden. Nog altijd in het oog springend, is de afsluiting van het Dokkumer Djip met het sluizencomplex van Dokkumer Nieuwe Zijlen. Het afsluiten van een zeearm van dat formaat was nooit eerder vertoond. Nu veel minder opvallend zijn de twee slaperdijken bij Koudum en Zurich, die de bewoners van het Friese kustgebied extra bescherming moesten bieden tegen het roerige water van de Zuiderzee. Bij de aanleg van deze dijken paste Loré een voor die tijd revolutionair principe toe, dat van de glooiende dijkhelling.

Loré klinkt niet erg Fries en dat klopt. Willem Loré stamt af van de Fransman Guillaume Loré die begin 17 de eeuw naar Nederland komt. Willem wordt op 12-jarige leeftijd wees, hij woont dan in Leeuwarden. Hij belandt in het weeshuis, waar zijn talent voor wiskunde de regenten opvalt. Zij sturen hem op 18-jarige leeftijd naar de universiteit in Franeker, waar hij les krijgt in de aardrijkskunde, krijgsvaardkunde en wiskunde van de beroemde professor Bernardus Fullenius Jr. (1640-1707). Hij was hoogleraar wiskunde in Franeker van 1684 tot aan zijn dood. Loré wordt na zijn studie landmeter en in 1706

brengt hij het op voorspraak van zijn leermeester Fullenius tot Landschaps Landmeter. Vanuit die functie raakt hij betrokken bij de dijkenbouw in Friesland. Zijn eerste grote project is de indijking van de Oude Bildtpollen. Hij rondt het project met succes af. Als in 1717 een stormvloed de landerijen bij Dokkum onder water zet, vraagt men Loré om een plan te maken voor de afsluiting van het Dokkumer Djip. In 1725 wordt het plan goedgekeurd, waarna de aanleg van de Statendijk en de bouw van het sluizencomplex van Dokkumer Nieuwe Zijlen kan beginnen. Deze operatie van tot dan toe ongeken-

Portret van Willem Loré door Bernardus Accama. (Museum Martena)

de omvang, duurt vier jaar. De gedenkzuil die bij de voltooiing van het werk in 1729 wordt opgericht, somt enthousiast de resultaten op: 'Zesduizend roeden dijks bespaart, 't geweld der zee vermindert, Oostergo van water ontlast, de provincie vermeerdert en verbeterd'.

De paalworm

Kort nadat Loré zijn eerste grote klussen heeft geklaard, wordt de Friese westkust ernstig bedreigd. De kustverdediging bestaat in die tijd uit een bescheiden dijk met daarvoor een palenrij of kistwerk als golfbreker. Bij een enkele palenrij slaat men grenen palen van zo'n zeven meter lengte vlak naast elkaar voor de helft in de grond. Deze palen worden onderling verbonden met 'gordingen' (plancken) van eikenhout. Veel vaker is er sprake van kistwerk, waarbij meestal drie rijen palen achter elkaar staan. De tussenruimten zijn opgevuld met stenen, puin of gruis en afgedekt met zware veldkeien. De palen zelf blijken het zwakke punt als de Teredo Navalis een grootscheepse aanval opent op het hout.

Slaperdijk bij Hemelum, aangelegd door Willem Loré in 1732. (Foto Hoge Noorden)

dijkhelling

Rond 1730 vormt dit tweekleppige schelpdier een ware plaag langs de Friese kust. Het hout van schepen, sluisdeuren en kustbeschoeiing wordt op grote schaal aangetast. Bij een beetje golfslag blijken de houten palen voor de kust te knappen als luciferhoutjes door het geknaag van de zogenaamde 'paalworm'. Het volk ziet er de hand van God in: 'Dan met dit alles heeft Friesland meer dan eens ondervonden, hoe ligt het der Hemelsche Voorzienigheid valle, alle menschelyke voorzorgen te verdelen. Duidelyker nogthans is zulks nooit gebleeken, dan by die ongehoorde en alle verwondering te boven gaande Wormplaaige, waarvan men ten jaare 1731 voor het eerst hoorde, en welke in weinig weeken tyds, op zeer veele plaatsen, vooral daar eenige diepte was, het paalwerk, schoon vier of vyf rygen achter elkanderen staande, zoodanig verbryzelde, dat het Land zich in het uiterste gevaar bevond'. Het zijn vooral de paalwerken tussen Staveren en Hindeloopen en voor Zurich die zeer ernstig zijn aangetast. Het college van gedeputeerde staten besluit snel tot de aanleg van een extra slaper- of binnendijk tussen het Workumer Nieuwland en de hoge gronden bij Hemelum. Het waterschap Der Vijfdeelen Zeedijken neemt het initiatief voor een slaperdijk bij Zurich.

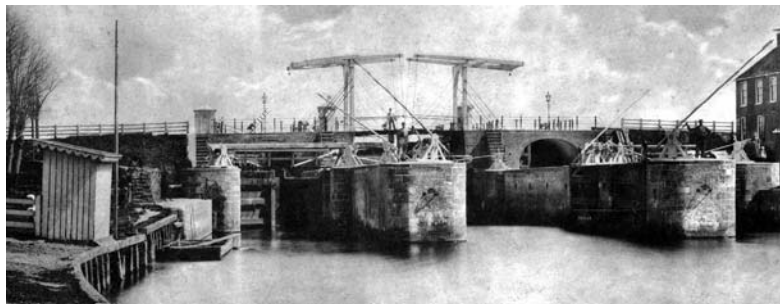
Slaperdijken

Willem Loré krijgt de leiding over de aanleg van de beide slaperdijken. Op 22 augustus 1732 is de aanbesteding voor de dijk bij

Het kampement van het regiment Schwartzberg dat in 1732 hielp bij de aanleg van de slaperdijk tussen Workum en Hemelum. Tekening uit circa 1732 door A. Bijvoort. (Fries Museum)

Koudum rond, waarna Loré aan de slag gaat. Hij heeft voor de klus in totaal 2.000 man beschikbaar waaronder drie bataljons en twee regimenten Friese infanterie. Een kleine drie en een halve maand later zijn de zes kilometer dijk en de sluis bij de Galamadammen klaar. Net als bij zijn eerdere projecten maakt Loré gebruik van een revolutionair dijkontwerp voor die tijd met veel flauwere taluds dan tot dan toe gebruikelijk is. De glooiende dijkhelling moet de golven breken en de dijk houdt zich volgens Loré ook beter als het vloedwater er onverhoopt overheen loopt. De totale kosten bedragen f 125.639. Volgens hetzelfde principe, maar dan iets hoger, legt hij een jaar later een kleine anderhalve kilometer dijk aan bij Zurich. Ook dit is een bliksemactie, die hij uitvoert tussen mei en oktober 1733. Het grote verschil met het vorige werk is dat deze dijk uiteindelijk de hoofdwaterkering moet worden, omdat men er dan nog vanuit gaat dat de bestaande zeedijk op korte termijn zal bezwijken. Dat gebeurt uiteindelijk overigens niet.

Het Dokkumer Dijk en de sluis bij Dokkumer Nieuwe Zijen, omstreeks 1890. De sluis is gebouwd door Willem Loré tussen 1725 en 1729. (Tresoar)

Professor extra-ordinaris

In 1733 inspecteert een commissie de Friese zeewering. De paalworm blijkt nu voor te komen van Lemmer tot aan Harlingen. Inmiddels is op basis van verschillende experimenten in Noord-Holland duidelijk dat het storten van stenen voor het paalwerk een redelijk effectief middel is om schade door de paalworm te beperken. De stenen houden de paalworm op afstand en breken de golven. Dan volgen allerlei experimenten met het geheel of gedeeltelijk bekleeden van het talud aan de buitenkant van de zeedijken met stenen. Dat leidt tot anderhalve eeuw discussie over de beste methode van dijkenbouw, waarbij de voor- en tegenstanders van glooiende dijkhellingen, steenglooiingen, dijkverhoging en paalwerken soms lijnrecht tegenover elkaar staan. Als hevige winterstormen de Friese kust teisterden in 1862/63 maakt hoofdingenieur Bolt van provinciale waterstaat een einde aan alle discussie. In groene glooiende dijkhellingen zonder dijkbeslag ziet hij niets. Hij wil dat de bestaande dijken worden verhoogd en verzaaid. De gangbare vorm van dijkbescherming wordt de steenglooiing, simpelweg omdat het provinciaal bestuur daar meer vertrouwen in heeft en alleen nog het vervangen van paalwerk door steenglooiingen subsidieert. Toch blijft er lang paalwerk staan. In 1925 staat er vanaf Makkum naar het zuidoosten nog 43 kilometer paalwerk langs de Friese kust. Als de Zuiderzee wordt afgesloten, verdwijnen stukje bij beetje alle palen. Willem Loré is dan allang overleden. In 1743 brengt hij het nog tot professor extra-ordinaris in de wis- kunde aan de universiteit van Franeker, een jaar later overlijdt hij. Zijn leerling Ernst Willem Higt schrijft na zijn dood een lijkzang van 38 coupletten waarin hij stelt 'zoo lang er water vliet in zee, zal Friesland stoffen op (hoog opgeven van) Loré'. Maar anno 2012 zullen maar weinig mensen beseffen dat zij over een van de belangrijkste waterwerken van Willem Loré rijden als zij in hun auto met 100 kilometer per uur voortrazen over de N359 tussen de Hindelooper Hoek en de Galamadammen. <

► Meer weten?

- J.W. de Crane en W. Eekhoff, *Levensschets en de voornaamste dijk- en waterwerken van Willem Loré*, Franeker, 1835
- Harry de Raad, *Dijk op hoogte*, Waterschap Fryslân, 1993

De koorbanken in de Martiniker te Bolsward en hun Europese context

Regnerus Steensma
Bornmeer, Gorredijk, 2012
240 pp. isbn 9789056152789 | € 27,50

De koorbanken van de Martiniker in Bolsward hoorden bij de topstukken van de Historische Tentoonstelling die het Fries Genootschap in 1877 organiseerde in het Stadhouderslijk Hof in Leeuwarden. Een van de bezoekers die zijn oog op het fraaie houtsnijwerk van de banken liet vallen, was de Duitse baron De Rothschild uit Frankfurt. Het leek hem een fenomenale aanwinst voor de hal van zijn kasteel. Hij liet de Amsterdamse kunsthandelaar Kalf en Souget in augustus 1877 een bod van ruim f 4.000 uitbrengen op de banken. Daar gingen de kerkvoogden niet op in en het bod werd verhoogd tot f 10.000. In Bolsward ging men pas twijfe-

len toen het bod op f 20.000 stond, daar kon men immers een nieuwe pastorie van laten bouwen. Maar toen kwam dominee Van der Meulen in het geweer. Hij hield een hartstochtelijk pleidooi om de banken in Bolsward te houden. Dat leverde hem de steun op van het hoofd van de afdeling Kunsten en Wetenschappen van het Ministerie van Binnenlandse Zaken die een vlammend artikel schreef in de *Nederlandsche Kunstbode*, waarin hij pleitte voor het behoud van 'een onzer zeldzaamste nationale gedenkstukken'. Het hele verhaal liep met een sissers af: 197 gemeentelieden waren tegen de verkoop, slechts 48 voor. De beroemde koorbanken staan nog altijd in Bolsward. Regnerus Steensma, voormalig hoofddocent Architectuur en Iconografie van het Christendom aan de Rijksuniversiteit Groningen, brengt de geschiedenis van de koorbanken van Bolsward nu letterlijk en figuurlijk in beeld in de vorm van een monografie. Steensma doet dat op een zeer toegankelijke manier waarbij hij de lezer stap voor stap meevoert in de laat middeleeuwse geloofswereld. Hij begint in Bolsward waar het aan het eind van de 15de eeuw weliswaar politiek gezien erg

onrustig was, maar waar de uitgebreide handelsactiviteiten de inwoners van de stad geen windeieren legde. Tussen 1446 en 1464 lieten zij een nieuwe kerk bouwen (de Martiniker), waarvoor ze rond 1490 een serie prachtige koorbanken bestelden. Koorbanken zijn zo gemaakt dat men op dezelfde plaats kan zitten, staan en knielen. Dat was zeker in die tijd - waarin geestelijken behoorlijk vaak tijd in de kerk doorbrachten - geen overbodige luxe. Ongeveer in dezelfde tijd werden nieuwe koorbanken besteld voor de kerk van het Franciscaner klooster in Bolsward (de Broerkerk). Een gezamenlijk comité zette de opdracht voor de banken uit. De banken zelf werden gemaakt door dezelfde timmerlui of schrijnwerkers. Het beeldhouwwerk voor de banken van de Broerkerk werd in Zuid-Nederland besteld, waar de kloosterlingen veel contacten hadden. Het verfraaien van de banken in de Martiniker werd uitbesteed aan beeldhouwers uit Noord-Duitsland, een gebied waar de wereldlijke beheerders van deze kerk veel handelscontacten hadden. Het resultaat mocht er zijn. De vier banken die de tand des tijds hebben doorstaan (ze staan sinds 1883 allemaal in de Martiniker), zijn vergeleken

met de banken in dertig andere Nederlandse kerken zeer rijk versierd. De 130 voorstellingen geven samen een uitgebreid beeld van het leven en denken in de Late Middeleeuwen. Wat onder andere goed te zien is, zijn de angst voor de dood, de vrees voor de duivel, de grote rol van heiligen en tal van spreekwoorden. Steensma bespreekt het snijwerk tot in detail aan de hand van tientallen foto's. Daarbij blijkt dat er door de opdrachtgever over vrijwel alles is nagedacht. Zo horen de toekomstelingen van de mannaren en de verspieters naar het beloofde land (een verwijzing naar brood en wijn) aan de altaarzijde, terwijl het laatste oordeel het volk aan de andere kant van de banken moet stimuleren om een vroom leven te leiden. Dat betekent volgens Steensma dat de banken nu verkeerd staan opgesteld! Hij pleit er dan ook voor om de banken in de toekomst anders neer te zetten. In de bijlagen bespreekt Steensma de koorbanken uit andere Nederlandse kerken. Een boeiend en verrassend verhaal dat aantrekkelijk is voor de liefhebber van kerkgeschiedenis, maar ook voor wie meer wil weten over het culturele leven in Friesland in de Late Middeleeuwen. <

KORT

Kostelijke koopwaar; De handel in Friese kievietseieren (1850-1900)

Pieter Breuker
Wijdemeer, Leeuwarden, 2012
112 pp. isbn 9789081852104 | € 15,90

Een goede eierzoe-
ker kon twee gulden
per dag verdienen.
Dat schreef Fokke
Atzes Dijkstra in
1857 in zijn boekje
over de kunst van
het eieren zoeken. In
Kostelijke koopwaar

schetst Pieter Breuker de levensloop van Dijkstra (1807-1877) en plaatst diens verhaal tegen de sociaal-economische achtergrond van de handel in kievietseieren in de tweede helft van de 19de eeuw. In het boek is ook de oorspronkelijke tekst van Dijkstra opgenomen.

De taal van recht en vrijheid; Opstellen over middeleeuws Friesland

Oebele Vries
Bornmeer, Gorredijk, 2012
480 pp. isbn 9789056152772 | € 25,-

Historicus Oebele Vries is een autoriteit op het gebied van de Friese Middeleeuwen en het oud-Fries. Bij zijn afscheid van de Rijksuniversiteit Groningen verscheen *De taal van recht en vrijheid*. Deze bundel

bevat achttien
artikelen van Vries
over de politieke
geschiedenis, het
vetewezen, het recht
en de rechts-
terminologie in
middeleeuws
Friesland. Het boek
begint met een uitgebreid interview met
de auteur.

Slagboom tussen dood en leven

Alphons Katan
Wijdemeer, Leeuwarden, 2012
104 pp. isbn 9789081852111 | € 19,50

Alphons Katan
woonde bij het uit-
breken van de oor-
log met zijn Joodse
ouders in
Leeuwarden. Kort na
elkaar werden zijn
ouders in 1942
gearresteerd. Beiden
kwamen om in de

concentratiekampen. Alphons kreeg
onderdak bij Joodse kennissen met wie hij
in Auschwitz belandde. Na een half jaar
werd hij vrijgelaten omdat hij half-Joods
zou zijn. Hij overleefde de oorlog en heeft
nu zijn levensverhaal op papier gezet in
Slagboom tussen dood en leven.

Saskia Uylenburgh 1612-1642; Uit de schaduw van Rembrandt

Froukje de Jong-Krap
Stichting Ons Bildt, St. Annaparochie, 2012
128 pp. isbn 9789070679002 | € 12,50 (te
koop bij HCL of via de Stichting Ons Bildt)

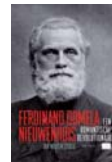

Vanaf 11 mei is er
een tentoonstelling
over Saskia
Uylenburgh te zien
in de Van Harenskerk
in St. Annaparochie.
Aanleiding is het feit
dat Saskia vierhon-
derd jaar geleden in
Leeuwarden werd geboren. Zij bracht haar
tienjarige door op Het Bildt en trouwde
op 22 juni 1634 in de Van Harenskerk met
de later wereldberoemd geworden schilder
Rembrandt van Rijn. Bij de tentoonstelling
verscheen het boek *Uit de schaduw van
Rembrandt* door Froukje de Jong-Krap.

Ferdinand Domela Nieuwenhuis (1846- 1919); Een romantische revolutionair

Jan Willem Stutje
Houtekiet, Antwerpen, 2012
552 pp. isbn 9789089242044 | € 34,95

Aarbeiders zagen in Ferdinand Domela
Nieuwenhuis de Verlosser. Maar de heer-
sende elite bekeek hem met heel andere
ogen. Hij werd vastgezet wegens

majesteitsschennis, hij
mocht Duitsland en
België niet in en
geheime diensten
zaten doorlopend ach-
ter hem aan. Jan
Willem Stutje schreef
een biografie over de
man die zijn carrière begon als dominee
in Harlingen en die uitgroeide tot interna-
tionale coryfee van het socialisme en
anarchisme.

Vluchthaven Laaksum 100 jaar

Dirk Huizinga
uitgave in eigen beheer | 144 pp.
€ 10,- (te koop via www.dirk-advies.com)

Laaksum oefent een
geheimzinnige aantre-
kingskracht uit. Vooral
in het weekend is het
er een komen en gaan
van mensen die even
een kijkje nemen in het
kleinste vluchthaventje

van Europa. Dirk Huizinga heeft in
Vluchthaven Laaksum 100 jaar de geschie-
denis van het oude vissershaventje vastge-
legd: over het leven aan de kust, het vis-
sersbedrijf, de vissersschepen, over de
gevolgen van de afsluiting van de
Zuiderzee en over de opkomst van de
recreatie en de restauratie van de haven.

29 juli en 5, 12, 19 en 26 augustus

Stadswandeling

Op zondagmiddag kan men tijdens een wandeling en rondleidingen het erfgoed in Leeuwarden beleven.

www.historischcentrumleeuwarden.nl

1, 7, 15, 22 en 29 augustus

Adellijk wandelen langs staten

De wandeling voert langs historische highlights van het door de adel vormgegeven Beetsterzwaag.

www.beetsterzwaagnatuurlijk.nl

11 augustus

Fietstocht Historische Buitenplaats

Vanf Feanwâlden gaat de tocht van 40 kilometer langs historische buitenplaatsen.

www.schierstins.nl • www.buitenplaatsen2012.nl

tot en met 19 augustus

Verborgene Schatten

Museum Dr888 bestaat 75 jaar en viert dat met een jubileumtentoonstelling, van oude klompen tot zilveren mosterdpotten, maar ook nostalgische foto's en recente aanwinsten.

www.museumdrachten.nl

tot 24 augustus

Tentoonstelling Johannes Elsinga

Johannes Elsinga (1893-1969) was een Fries impressionist, schilder en aquarellist van figuren, landschappen, stadsgezichten en bloemen. Vanuit zijn woonplaats Leeuwarden maakte hij vele schildersreizen naar Noord-Afrika en Europa.

www.tresoar.nl

tot en met 26 augustus

Meccano, poppen en poppenhuizen

De expositie geeft een overzicht van het speelgoed dat tussen 1901 en 1980 door de fabrikant Meccano werd

gemaakt. Meccano maakte niet alleen constructiebouwdozen, maar ook Dinky Toys. Er zijn ook poppenhuizen te zien en miniatuurpoppenspeelgoed.

www.willemvanharen.nl

2 september

Executie

Op 23 maart 1860 werd met het ophangen van Ype Baukes de Graaf op het Zaailand de laatste executie in Leeuwarden verricht, de op één na laatste in Nederland.

www.historischcentrumleeuwarden.nl

5 september

Geschiedenis van het Zaailand

Er zijn verschillende sprekers en een presentatie van een boek over het Wilhelminaplein en omgeving.

www.historischcentrumleeuwarden.nl

8 en 9 september

Open Monumentendag

Het thema is dit jaar Groen van toen.

www.openmonumentendag.nl

9 september

Jofelcultuurdag

De dag staat in het teken van de Joodse cultuur voor iedereen. Er zijn lezingen, documentaires, een stadswandeling en volksdansen.

www.tresoar.nl

15 september

Het KFG maakt een excursie naar Drenthe en bezoekt het gebied Havelterberg-Holtingerveld, het archeologisch Centrum in Diever, het Drents Museum in Assen.

www.friesgenootschap.nl

tot en met 22 september

Saskia Uylenburg

In de Van Harenskerk in St. Annaparochie is een tentoonstelling over Saskia Uylenburgh. Saskia is vierhonderd jaar geleden in Leeuwarden geboren en bracht haar tienerjaren door op Het Bildt. Op 22 juni 1634 trouwde ze in de Van Harenskerk met Rembrandt van Rijn.

www.saskia400.nl

23 september

De Rauwerda's

Reimer Rauwerda vertelt over deze typisch Liwwadder familie en over de winkel van Auke Rauwerda. Het boek 'Auke Rauwerda, liever kleine baas dan grote knecht' wordt gepresenteerd.

www.historischcentrumleeuwarden.nl

tot en met 30 september

Verwante zielen

In het Pier Pander Museum in Leeuwarden laat de tentoonstelling Verwante zielen de vriendschap zien tussen schrijver Louis Couperus en beeldhouwer Pier Pander.

www.pierpander.nl

13 oktober

Saskia400

In de Grote Kerk van Leeuwarden waar Saskia Uylenburgh, Rembrandts vrouw en muze, 400 jaar geleden werd gedoopt, is een Saskiavierviering met drama, poëzie, muziek en dans. In Historisch Centrum Leeuwarden is van 13 oktober tot 3 maart een tentoonstelling met originele documenten en etes te zien.

www.saskia400.nl • www.historischcentrumleeuwarden.nl

VERWACHT Buitenhuizen

Edelen en patriciërs ontvluchten 's zomers de benauwde stad en bouwden fraaie buitenhuizen, omringd door arcadische parken. Het leven was er comfortabel, vaak in schril contrast met dat van de omringende boeren- en arbeidersbevolking. Die pikte echter wel een graantje mee. In de volgende *Frysland* enkele bijzondere invalshoeken van het verschijnsel buitenhuizen: historische verhalen, maar ook het opvallende verhaal van het geheel gerevitaliseerde, half-Friese Oranienbaum.

KFG NIEUWS

Excursie

De excursie van het Koninklijk Fries Genootschap is op zaterdag 15 september en gaat naar Drenthe. Het programma ziet er zo uit:

Programma:

- Koffie in de omgeving van Havelte
- Wandeling van ruim een uur onder de deskundige leiding van dhr. Wim v.d. Wijk in het gebied Havelterberg-Holtingerveld op zoek naar de sporen van rendierjagers
- Bezoek aan het archeologisch Centrum in Diever, waar een tentoonstelling is gewijd is aan George Hendrik Voerman, een van de eerste ontdekkers van overblijfselen van pre-historische rendierjagers in Nederland
- Lunch in Diever
- Onderweg in de bus naar Assen een exposé van mevr. drs. Nelleke IJssennagter, verbonden aan het Fries Museum en deskundige op het gebied van de

Vikingen in Nederland

- Bezoek aan de tentoonstelling 'Vikingen!' in het Drents Museum in Assen
- Ontmoeting met de burgemeester van Assen, dhr. Sicko Helder die over zijn stad zal vertellen
- Diner in Assen, in aanwezigheid van dhr. Helder

Kosten: 70 euro p.p.; museumjaarkaarthouders betalen 60 euro (alles inbegrepen, behalve de thee 's middags die u op eigen gelegenheid in of buiten het museum kunt drinken). Op/uitstapplaats: Leeuwarden. Vertrek 8.30 uur en aankomst ± 22.00 uur. Gezien met name het ochtendprogramma dienen deelnemers goed ter been te zijn. Opgeve (vóór 20 augustus) via de mail: merlinchante@live.nl of via de post: Jantje Sikma, Burg. Van Panhuyslaan 23, 9251 KN Burgum. Meer informatie: www.friesgenootschap.nl www.archeologie-westdrenthe.nl www.drentsmuseum.nl

Gids voor religieus en cultureel erfgoed

INSPIREREND FRYSLÂN

BESTEL NU
VOOR SLECHTS

€4,⁹⁵

+ €2,50 VERZENDKOSTEN

BESTEL NU
INSPIREREND FRYSLÂN
VOOR SLECHTS €4,⁹⁵

+ €2,50 VERZENDKOSTEN

Friesland heeft veel te bieden. Het platteland met zijn door de natuur gedicteerde ritme, verleidt tot onthaasten. Daarbij is de provincie rijk aan cultuurhistorisch en religieus erfgoed dat uitnodigt tot bezinning. Friesland biedt rust en ruimte om het hoofd leeg te maken. En inspirerende locaties die nieuwe energie geven.

In dit magazine hebben we de mooiste bezinningslocaties in beeld gebracht. Bekende, maar ook veel onbekende plekken die een bijzonder verhaal vertellen. We nodigen u graag uit om even de drukte van alle dag achter u te laten en van dat Friesland te komen genieten.

Bestel een exemplaar via onze website:
www.vdpl.nl/inspirerendfryslan

Of bel:
0513-654445